

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

SOUDOBÉ SOCIOLOGICKÉ TEORIE

**průvodce předmětem pro studijní program
Sociální patologie a prevence**

Autor: Jiří Kučírek

Úvod do studia předmětu (anotace)

Předmět je koncipován jako vhled do základních soudobých sociologických teorií s cílem předestřít variabilitu různých diskutabilních přístupů a interpretací diagnóz soudobých společností. Jde o pochopení, že existuje velké množství teoretických sociologických, či sociálně-filosofických koncepcí sociální reality, protože sociální realitu nikdy nelze popsat pouze jedinou koncepcí, jediným teoretickým přístupem. Každá teorie je vždy jen redukcí komplexity sociálního světa.

Stanovenou prerekvizitou je úspěšné absolvování sociologie a předpokládá se rovněž schopnost vnímat sociální problémy v kontextu ostatních vyučovaných oborů.

Cíle předmětu

Předmět Soudobé sociologické teorie předkládá základní seznámení s variabilitou soudobých sociologických teorií, přístupů, nahlédnutí odlišných interpretací, někdy i protikladných analýz současné globalizované společnosti. Cílem předmětu je proto, nikoliv pochopit, ale pokusit se vnímat sociální realitu z odlišných teoretických východisek, mnohdy i výrazně odlišných autorů a přístupů. Smyslem kurzu soudobé sociologie je umožnit studentům v minimalistickém měřítku nahlédnout na soudobé sociální (sociologické) problémy, s nimiž se budeme potýkat, včetně přehledu různých teoretických modalit jejich řešení a interpretací.

Osnova předmětu

Osnovu předmětu tvoří následující témata uvádějící studenta do interpretací soudobých sociologických teorií:

- 1. Moderna jako východisko soudobé sociologie**
- 2. Tři vídeňské iniciativy**
- 3. Čtyři významné vývojové změny společnosti od druhé světové války**
- 4. Ústřední témata postmoderny**
- 5. Jak se vysvětluje společnost**
- 6. Funkcionalismus**
 - 6.1 Teorie strukturálně funkcionální**
 - 6.2 Teorie funkcionálně strukturální**
- 7. Tradice českého pozitivismu (do roku 1989)**
- 8. Teorie konfliktu**
- 9. Interpretativní sociologie**
- 10. Stručné shrnutí**

11. **Metamorfózy interpretací soudobých společností** (vybraná témata)

12. **Kontrolní test**

13. **Slovníček pojmů**

14. **Soupis zdrojů k prohlubujícímu studiu**

Literatura

Základní literatura:

Beck, U. Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně. Praha: Sociologické nakladatelství 1986

Harrington, A. Moderní sociální teorie. Praha: Portál, 2006

Pongs, A. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV, 2000

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři.* Praha: Karolinum, 2007.

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury.* Praha: Karolinum, 2008

Šubrt, J., Balon, J. *Soudobá sociologická teorie.* Praha: Grada 2010

Rozšiřující literatura:

Aron, R. *Opium intelektuálů.* Praha: Mladá fronta, 2001.

Bell, D. *Kulturní rozpory kapitalismu.* Praha: Sociologické nakladatelství 1999

Bauman, Z.: *Tekutá modernita.* Mladá fronta, Praha 2002.

Bauman, Z. *Individualizovaná společnost.* Praha: Mladá fronta, 2004.

Bauman, Z., *Úvahy o postmoderní době,* Praha 2008

Berger, P.L., Luckmann, T. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění* :Brno CDK 1999

Bauman, Z. *Globalizace, Souvislosti.* Praha: Mladá fronta, 2000

Bruce, S. *Sociologie.* Praha: Dokořán 2008

Balon, J. *Sociologická teorie: příběh krize a fragmentace – projekt obnovy a rekonstrukce.* Praha: SLON, 2007.

Dahrendorf, R. *Moderný sociální konflikt: Esej o politice slobody.* Bratislava: Archa 1991

Elias, N. *O procesu civilizace. I. a II. díl.* Praha: Argo 2007

Giddens, A. *Unikající svět: Jak globalizace mění náš život.* Praha: Sociologické nakladatelství 2000

Goffman, E. *Všichni hrajeme divadlo.* Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon 1999

Habermas, J. *problémy legitimacy v pozdním kapitalismu,* Praha: Filozofický ústav AV ČR 2000

Keller, J. *Sociologie konfliktu.* Brno: MU 1990

Keller, J. *Teorie modernizace,* Praha: SLON, 2007

Luhmann, N. *Láska jako vášeň. Paradigm lost.* Praha: Prostor 2002

Luhmann, N. *Sociální systémy. Nárys obecné teorie.* Praha :CDK 2006

Landes, D.: *Bohatství a bída národů. Proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí.* BB/art, Praha 2004.

Lipovetsky, G. *Éra prázdnoty.* Praha: Prostor, 1998

Nešpor, R.Z. a kol. *Dějiny české sociologie.* Praha Karolinum 2005

Petrusek, M. *Společnost pozdní doby.* Praha: SLON, 2006.

Reich, R., *Bohatství národů,* Prostor, Praha 2000

Šubrt, J. (ed) *Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008

Šubrt, J. (ed.) *Postparsonsovské teorie sociálních systémů*. Praha: Karolinum, 2007

Welsch, W. *Postmoderna: pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha. KLP 1993

Požadavky na ukončení předmětu

Předmět je ukončen zápočtem, ukončení předmětu má písemnou a ústní část:

1. Písemná část má podobu testu, který zjišťuje osvojení základních soudobých sociologických teorií a orientace v sociologické terminologii v rozsahu prezentované v učební látce ve výuce a ve verzi předmětu v elektronickém učebním prostředí MOODLE. Za úspěšné absolvování písemné části zápočtu je považováno získání alespoň 60% bodů.
2. Ústní část je ústní zkouška z vylosovaných otázek a diskuze nad předloženou seminární prací včetně znalosti některé z doporučených publikací.
 - recenze některé doporučené publikace podle vlastního výběru.

Smyslem tohoto úkolu je

- naučit se orientovat v odlišných teoretických východiscích a zaujmout k nim kritický postoj
- upevnit dovednost studujících orientovat se ve zdrojích odborných informací,
- rozvíjet dovednost samostatně vyhledávat relevantní zdroje,
- podnítit zájem o odbornou četbu

Výsledná podoba úkolu spočívá v doložení odborné četby knižní či časopisecké a vypracování

- anotací každého z přečtených titulů v rozsahu deseti řádků,
- tří až pěti klíčových slov ke každému přečtenému titulu.

Rozsah četby bude činit minimálně 200 stran odborného textu.

Výběr četby je samostatný, a to z publikací, které nejsou zařazeny v základní literatuře (základní literatura je východiskem pro studium, nemůže být proto prohlubující, rozšiřující četbou).

Doporučení k výběru: Předmětem vlastního výběru jsou odborné publikace, monografie, sociologické časopisy, či sborníkové stati – nikoli popularizující publikační tituly.

Význam ikon v textu

Cíle

na počátku každé kapitoly konkretizují výukový cíl kapitoly; představují tak vstupní orientaci ve výukovém tématu.

Časová náročnost

udává, kolik času zpravidla potřebuje student k prostudování kapitoly; tento údaj je orientační a jeho skutečný rozsah se může u jednotlivých studentů lišit.

Pojmy k zapamatování

jsou soupisem důležitých pojmů a hlavních faktů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Poznámka

obsahuje doplňující či rozšiřující, upřesňující informace.

Kontrolní otázky

umožňují studentovi ověřit porozumění textu a osvojení problematiky studované kapitoly.

Souhrn

představuje shrnutí tématu.

Literatura

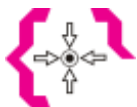
je soupisem zdrojů použitých v kapitole a slouží také pro doplnění a další rozšíření poznatků a jako zdroj informací pro zpracování průběžných úkolů i vypracování samostatné práce studenta.

Obsah studijní opory

Studijní opora pokrývá osnovu stejnojmenného předmětu, kterou tvoří základní témata uvádějící studenta do problematiky soudobé sociologické teorie:

- 1. Moderna jako východisko soudobé sociologie**
 - 1.1 Centrální témata moderny
 - 1.2 Co je modernost?
 - 1.3 Modernost jako přechod (T.Parsons)
 - 1.4 Modernost – modernismus - modernizace
- 2. Tři vídeňské iniciativy**
- 3. Čtyři významné vývojové změny společnosti od druhé světové války**
- 4. Ústřední témata postmoderny**
- 5. Jak se vysvětluje společnost**
- 6. Funkcionalismus**
 - 6.1 Teorie strukturálně funkcionální
 - 6.2 Teorie funkcionálně strukturální
- 7. Tradice českého pozitivismu (do roku 1989)**
- 8. Teorie konfliktu**
- 9. Interpretativní sociologie**
- 10. Stručné shrnutí**
- 11. Metamorfózy interpretací soudobých společností (vybraná témata)**
- 12. Kontrolní test**
- 13. Slovníček pojmů**
- 14. Soupis zdrojů k prohlubujícímu studiu**

1. Moderna jako východisko soudobé sociologie

Cíle

Cílem kapitoly je uvedení studujícího k pochopení moderny jako východiska pro interpretaci soudobé (euroamerické) společnosti, krize, v níž se nachází, tj. etapy, která ukončila jedinečný experiment, jakým je moderna, experiment, který nemá obdoby v žádné jiné kultuře. Sociologické interpretace jsou popisem etapy vývoje společnosti, která v současné době postrádá ideje, formulované v době moderny.

Časová náročnost

Studium kapitoly: 4 hodiny + prohlubující studium dalších zdrojů informací a orientace v edukační praxi podle formulovaných úkolů/kontrolních otázek: 120 minut

Pojmy k osvojení

- moderna
- osvícenství
- idea
- věda
- univerzalita
- hierarchie
- pokrok
- racionalita

Pochopit problémy soudobé společnosti a tím i soudobou sociologii, znamená nahlédnout na jedinečnou etapu osvícenství, které svým jedinečným experimentem, jaký nemá v žádné jiné kultuře paralelu, formulovala ideje, zasahující celou euroamerickou společnost. Moderna nám umožní pochopit současnost, soudobou společnost, soudobou sociologii, charakterizovanou jako „postmoderní“ v různých interpretacích, jako hledání, postmoderna není směr, ale výraz konce moderny, která společnosti poskytovala ideje.

Postmoderní doba je ale charakteristická absencí idejí, dobou vyprodaného sociálních kapítálu (P. Bourdieu). Postmoderní doba jako doba hledání.

Moderní doba bývá vymezována rokem 1750 (kdy vyšla Baumgartenova Estetika, uvádí M. Heidegger), až do přibližně druhé poloviny XX. století. Postulát racionality,

spjatý s tezí osvícení „rozumem“ vyloučil cit a tělesnost z centra pozornosti. Od osvícenství se díváme na vkus, cit, jako něco, co je třeba neutralizovat, osvobodit se, abychom mohli myslet. Myslet, znamená vždy i odmýšlet.

Osa moderny je nesena dvěma základními prvky: pojem pokroku a idea univerzalizmu (uni – verzální tj. směřovat k jednomu). Vědomí moderny je věděním, které zaručovalo moc, a realitou moderny byly utopické projekty s masivní manipulací člověka. Migrace obyvatelstva v důsledku osvícenství umožnila pohyb obyvatelstva, nastává výrazný proces urbanismu a v druhé polovině 19. století jedinečný, a dodnes neopakovatelný evropský vzestup porodnosti.

Začaly se projevovat sociální problémy, vyžadující jejich pochopení a zvládnutí, proto vznikl vědní obor sociologie jako výraz potřeby, do té doby neexistující vědy, jejímž tématem je společnost (G.Simmel), jako věda zabývající se sociální problémy ohrožující sociální stabilitu. Teoretická východiska dvou variant prognózy dalšího vývoje a sociálního řešení se promítly do formulování funkcionalismu a teorie konfliktu.

Co je to osvícenství?

I.Kant: „Osvícenství je vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti. Nesvéprávnost je neschopnost používat svůj vlastní rozum bez cizího vedení. Tato nesvéprávnost je zaviněna námi samými, když její příčinou není nedostatek rozumu, ale nedostatek rozhodnosti a odvahy používat ho bez cizího vedení. Sapere aude! Měj odvahu používat svůj vlastní rozum!, je tedy heslem osvícenství“. Lenost a zbabělost jsou příčinou, proč tak značná část lidí, i když je příroda dávno zprostita cizího vedení, přesto raději zůstává po celý život nesvéprávná, a proč pro jiné tak snadné prohlásit se za jejich poručníky. Být nesvéprávný je tak pohodlné!,, (1784)

Celou modernou prolínají osvícenské ideje s požadavkem na vědeckost, empirický výzkum, neomezenou víru ve vědecký i kulturní pokrok (pokrok je ze slovníku teologie).

1.1. Centrální témata moderny

A. „Člověk jako bytost nadaná rozumem“, důkladným zkoumáním myšlenkových postupů člověka lze dosáhnout ideální společnosti.

B. „Racionální kosmos“, pokud oceňujeme u člověka jeho racionalitu, musíme postulovat takový kosmos, který je racionalitě přístupný, tj. spjatost racionálního

člověka s racionálním světem. Pokud je universum racionální, docházíme ve své snaze k předpovídání a kontrolování, plánování vývoje společnosti.

C. „Jazyk jako zrcadlo“ v tomto náhledu moderny jsou nesené počátky psychologie, pojetí jazyka jako vnějšího výrazu vnitřních myšlenkových procesů.

1.2 Co je modernost?

Můžeme rozlišit tři roviny významů: nejstarší význam je „přítomný“, druhý význam je „nový v protikladu k tomu, co je staré“, třetí význam má konotaci něčeho, „co je chvilkové“, pomíjivé. Modernost jako rozchod s tradicí, odmítání tradice, jenže tradice je předpokladem pro lidské porozumění a odmítání tradice vede k rozpadu lidské soudržnosti. Modernost je výlučně západní koncept, který nemá obdobu v žádné jiné civilizaci, protože Západ má svébytné pojetí času, který je chápán jako lineární, nevratný proces směřující kupředu (pokrok jako jistota).

Optimistická představa, že technický pokrok lidstva musí být následován prudkým morálním vzestupem. Víra v nepřetržitý pokrok měla koncem 19. století sílu náboženskou jako věk jistoty a stálosti.

Moderní doba je časově vymezena, uvádí M. Heidegger, rokem 1750 kdy se zrodila estetika jako jeden z nejjistějších znaků příchodu moderní doby. Idea universa Kosmos, Bůh, inteligibilní svět byl nadřazen světu senzibilnímu, ovšem s estetikou nastupuje senzibilita, smyslovost, zkušenost. Jako poslední projev inteligibilního, nadmyslového světa přetrvává idea racionality (dodnes například akceptovaná J. Habermasem, tzv „nedokončená moderna“).

Z etymologického hlediska lze rozlišit tři základní roviny významů moderny:

1. Nejstarším významem je „přítomný“, či současný v protikladu k tomu co je dřívější. (V tomto smyslu se používá termín modernus pontifex, označení muže, který zaujímá svatopetrský stolec). Ve středověku se tím rozumělo „moderní“.
2. Druhým významem je „nový“ v protikladu k tomu, co je staré (přítomná doba odlišná od doby předchozí – 17. století)
3. V 19. století se stala významnou třetí rovina: konotace něčeho, co je chvilkové, přechodné. Výstižně

Důležité je ale jedno, modernost je popisována, chápána jako rozchod s tradicí , charakteristika všeho, co odmítá odkaz minulosti. Modernost, říká Octavio Paz, je výlučným západním konceptem, který nemá ekvivalent v žádné jiné civilizaci. Důvodem je to, že Západ má svébytné pojetí času, lineárně chápaného, směřující kupředu.

Až renesance začala prosazovat myšlenku, že dějiny jsou průběhem událostí, který může být ovlivněn tak, aby mířil určitým směrem (výchova). Diskuze vedly k tomu, že cyklický model času (klasická antika) byl definitivně nahrazen modelem pokroku, který chápal každé údobí jako jedinečné, neopakovatelné, překračování toho co bylo předtím.

V osvícenství se idea modernosti začala spojovat s myšlenkou kritického rozumu. Kritický rozum akcentuje časovost. Nic není trvalé (!), rozum je identifikován se změnou a jinakostí.

A nejdůležitější je důsledek: modernost je v neustálé konfliktu s tradicí (odmítání tradice).

Co je dokonáno, vystupuje jako půda porozumění pro ustrojení naší současnosti. Kdo nerozumí předpokladům, nemá šanci v přítomnosti uspět. Dokážeme-li pochopit tradice jako formu porozumění, zabezpečíme porozumění společné půdě pro námahu generací. Národ bez tradice není národem, národ, který nemá svůj stát, není dějinný (G.W.F. Hegel) a člověk je definován dějinami. Pokud národ nemá svůj stát , nelze tak ani definovat člověka : je to pouze „primitivní“ , nižší společenství vůči těm národům, které mají svůj stát - původ nacionalismu (společenství /kultura/ je odlišné od společnosti /civilizace/) – jak jej rozlišil sociolog F.Tonnies.

Ovšem tradice je současně manipulovatelný vztah k uzavřenému dění v minulosti : tradice jako půda společného porozumění.

Domov se tak stává pozvolna místem, chápáné stále více jako přístřeší, kde se přespává, ukládá pracovní výtěžek a kde se vede rodinný život, který existuje stále méně. Domov není tam kde právě jsem, domov je útočiště kam patřím více než jinam, více domovů nemůže prožívat stejnou intenzitou.

Svět domova je světem tradice dále přenášených, světem časové dimenze. Nejde o nic jiného, než o nahlédnutí, že domov je místo neopakovatelné.

Dříve byla dána jasná opozita „my a ti druzí“, „společnost a příroda“, dnes tyto protiklady a hraniční jistoty neexistují. V současné době hranice mizejí, což má za

následek negativní důsledky bez hranic a jasných protikladů se nedá žít a rozhodovat, přesto tak musíme neustále činit.

Modernost je obvykle interpretována jako příčina „bezdomoví“, lidé žijí diskontinuálně: v práci, doma, v klubech či společenstvích, pokaždé v jiných situacích, kde platí různé normy a mnohdy protikladná pravidla. Děti procházejí dvojitou socializací: v rodině a v školních či mimoškolních institucích. Střídají se různé kontexty sociálních prostorů. Stále více lidí v současné společnosti je nejen vykořeněno ze svého původního sociálního prostředí, ale žádné nové prostředí nedokáže stát se oním skutečným, autentickým domovem. Výrazem krize je nezakotvenost – ztráta zakotvenosti jako ztráta tradice.

1.3 Modernost jako přechod (T.Parsons)

Téměř všechny sociologické analýzy moderních společností vycházejí z postřehů T.Parsonse, který vyvodil, že modernost je přechod :

- A. od partikulárního k univerzálnímu
- B. od citovosti ke citové neutralitě
- C. od kvality (tj. čím člověk je) k funkci (k čemu se jedinec „hodí“)
- D. od implicitního k explicitnímu zaručení vzájemného vztahu

Vývoj v moderních společnostech zrcadlí pohyb v alternativních dichotomiích „Od“ „K“ : například pohyb od sociálních struktur založených na osobním styku ke strukturám formálním : například F.Tonnies mluví o přechodu od pospolitosti ke společnosti, E.Durkheim zase o přechodu od mechanické solidarity k solidaritě organické, v marxismus se zase hovořilo o přechodu od kvalitativních společenských vztahů ke vztahům kvantitativním.

Vznik sociologie v druhé polovině 19. století je snahou odpovědět na nové problémy ve společnosti (demografický růst, urbanizace, modernizace) formulovat nové vize.

Proto patří mezi klíčová slova moderny (modernou rozumíme dobu kladenou od osvícenství do přibližně druhé poloviny 20. století) :

Klíčová slova moderny : pokrok, řád, jistota, linearita, racionalita, univerzalita

1.4 Modernost – modernismus – modernizace

Pro upřesnění musíme rozlišovat modernizaci (tj. popis procesů sociálního vývoje, technický pokrok, vzdělávání apod.) – modernost (typický rys moderní doby spjatý s trvalým procesem vývoje a proměn, orientací k budoucnosti atd) – modernismus (náklonnost k budoucnostní orientaci, touha po pokroku)

Modernost poukazuje k typickým znakům moderní doby a ke způsobu, jak jej jedinec prožívá, postoj k životnímu stylu spojeného s trvalým procesem vývoje a metamorfóz. Orientaci k budoucnosti, která bude jiná než minulost i přítomnost.

Modernismus vyjadřuje náklonnost k této budoucnostní orientaci a touhu po pokroku. Lze také říci, že je to nejobecnější výraz pro ty teoretické i umělecké ideje o modernosti, které jedinci umožní kontrolu nad plynoucími změnami, které se odehrávají ve světě a kterými je zpětně i sám proměňován.

Existují různé koncepty modernosti: interpretace modernosti jako Projekt pokroku a emancipace, osvobozující potenciál, který je modernosti vlastní. Představitelem tohoto konceptu je J. Habermas, který hovoří o „nedokončeném projektu“ modernosti, nebo U.Beck, formulující teorii „druhé moderny“.

Tranzitorní pojetí zase zdůrazňuje významovou rovinu v pojmu modernosti, a tím je „pomíjivost, přechodnost“. Uvedenou významovou rovinu uvedl do povědomí také G. Lipovetsky svými publikacemi Éra pomíjivosti, Éra prázdnoty. Modernost, upnutí se na objektivitu, ovšem vede k pocitům popisovaných jako příčina „bezdomoví“.

Krise (změna, šance, příležitost) v evropském myšlení se již ohlašovala s blížícím se koncem 19. století : vývoj moderní společnosti je také metaforicky charakterizován sociologem M. Weberem jako proces „odčarování světa“, uvolnění se z nadvlády idejí, představ, víry a názorů, které do té doby byly základem obrazu o světě i člověku. Místo cílů, idejí se stále více prosazuje účelově racionální jednání, racionalita spjatá s vědou, technikou, byrokratizací. F.Nietzsche: „ Bůh je mrtev“, tj. čti „Ideje jsou mrtvé“ – předznamenání konce moderny.

To, že Evropa se již pár století rozpadá, vyvolalo již v tehdejší Rakousku-Uhersku (nemocná Evropa v malém) preakolyptické pocity.

Věda se ujímá vedení místo teologických konceptů, ovšem jde pouze o převyprávění, vysvětlení lidského chování : vznik filosofické antropologie (místo teologické interpretace člověka), filosofie dějin (místo konečnosti božího soudu), estetika (expert místo božské ideje). Poslední teoretické zakotvení v inteligibilním (nadsmyslovém) světě ještě nacházel I.Kant (racionalita), Nietzscheovi ale připadl úkol prostě a jednoduše zrušit inteligibilní svět, který si ještě zachovával statut nutné Ideje rozumu.

Vyloučením každého odkazu k Bohu, byť na způsob prosté představy, stvrdil senzibilní (smyslový, zkušenostní) svět. Zde je přímá cesta k ustavení sociologie, pozitivismu, odkazem na senzibilní svět .

Modernizace: popis procesů sociálního vývoje, jehož hlavními rysy jsou technický pokrok a industrializace, urbanizace a populační exploze. Nárůst byrokracie, masové komunikační prostředky a stále více se rozšiřující kapitalistický trh.

Sociologie má značné poslání, kterým je studium všech aspektů lidské společnosti. Žijeme ve zrychlené fázi značných proměn vyvolaných procesem modernizace nejprve v Evropě a později v celém světě. Sociologie jako vědní disciplína vznikla právě se záměrem pochopit tyto velké změny a dosáhnout nad nimi alespoň částečnou kontrolu. Ovšem pochopit a ovládnout proces modernizace se stalo příliš těžkým úkolem.

Modernizace sociálního života je proces (euroamerické kultury) přibližně od přelomu devatenáctého a dvacátého století a je spjatý s uplatňováním zejména vědy, techniky, průmyslu, urbanizace, nového životního stylu. Přelomové století přináší zásadní změny v uvažování i myšlení, na jedné straně narůstající sebevědomí a racionality, doby směřující ke dvěma zničujícím světovým válkám a paralelně se již ohlašoval (latentně) konec moderny.

Vývoj moderní společnosti byl popisován jako pohyb uvnitř různých různých polarit: od sociálních struktur založených na přímém osobním styku, na přímé komunikaci k strukturám formálním, organizacím, kde má hlavní slovo funkcionář. Klasickým příkladem je názor F. Tonniese, který popisoval přechod od pospolitosti „Gemeinschaft“ (založené na kultuře, jazyku, tradici) ke společnosti „Gesellschaft“ (založené na civilizaci, státu, „občanství“). Uvedené teorie se také nikoliv náhodou staly jednou z nechtěných inspirací nacistické politiky, tj. úvahy, že stát má mít hranice tam, kde se nachází „kultura, pospolitost“ a ne tam, kde hranice státu byly uměle nakresleny na základě politických ujednání.

Obdobnou charakteristiku přechodu můžeme vidět i u E. Durkheima, který hovoří o přechodu od mechanické solidarity k solidaritě organické, postavené na dělbě práce.

E. Durkheim rozšířil tradiční dualismus těla a mysli o další typ aplikovaný na společnost: dualismus jedince a společnosti.

Na základě těchto dvou typů postuloval dva typy psychologie: psychologii osobnosti a psychologii sociální. Totéž jednoznačně promítl do oddělení individuální a kolektivní reprezentace.

Degradoval epistemologický status reprezentací individuálních a povýšil status kolektivních reprezentací – základ sociologické teorie poznání. Kolektivní reprezentace (postoje, představy, symboly apod.) vyrůstají ze sociálních struktur, jedná se o sociální fakta a formují sociální skutečnost obdobně jak fyzikální fakty formují fyzikální skutečnost. Kolektivní reprezentace stojí nad individuálními reprezentacemi a generují nové reprezentace. Každý člen společnosti touží po nomické, uspořádané společnosti.

Poznámka

Osvícenství se tak stává centrálním tématem, který nám umožní pochopit problémy soudobé společnosti, která formulovala své představy o budoucím vývoji z osvíceneckých idejí racionality a pokroku. Ideje, které jsou již nostalgicky opouštěny, nové absentují.

Kontrolní otázky

- Které myšlenky jsou spjaté s modernou a jak souvisí se sociologií jako vědou?
- Vysvětlete modernost jako přechod (Parsonsovo vymezení)

Souhrn

Modernost se stala hlavním tématem, které nám poskytne pochopení soudobé sociologie, pochopení základních myšlenkových okruhů spjatých s vírou v racionalitu, univerzalitu a pokrok. Ztráty v jistoty růstu a stability společnosti, tak jako v 19. století lidé měli „hlad“, dnes je to „strach“. Strach z neurčitosti směřování dalšího vývoje společnosti, postrádající sjednocující ideje.

Literatura

Petrusek, M. *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.

Bauman, Z.: *Tekutá modernita*. Mladá fronta, Praha 2002.

Petrusek, M. *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.

Pongs, A. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV, 2000

Šubret, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.

Šubrt, J. (ed) *Soudobá sociologie. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum, 2008

2. Tři vídeňské iniciativy

Cíle

Cílem této kapitoly je objasnění základních pojmů a témat, která se stala centrem sociálních otázek řešených ve společnosti.

- Zkratka jako styl doby , symbolika současnosti
- Nahlédnout souvislost mezi funkcionalismem v sociologii a architektuře – oba obory řeší sociální problematiku. Naučit se vnímat inter-transdisciplinárně sociologii, protože doba izolovaných oborů patří minulosti.

Časová náročnost

Studium kapitoly: 60 minut + prohlubující studium dalších zdrojů informací: 60 minut

Pojmy k osvojení

- Linearita - ornament
- Zkratka jako styl doby
- funkcionalismus
- věčnost
- architektura jako sociální médium

Ve Vídni , koncem 19. a začátkem 20. století vznikly tři myšlenkové iniciativy usilující o nové zakotvení, směrodatné dodnes. Projekty, pokusy o zachycení nového východiska, jistoty dalšího zakotvení.

A. Prvním projektem, jejímž základem je IDEA₁ je spjatá s E.Husserlem = fenomenologickou analýzou, analýzou existence (následně M.Heidegger). „Evropské národy jsou nemocné, o samotné Evropě se říká, že je v krizi“ pronesl ve Vídni roku 1935 E.Husserl a formuloval ideu „přirozeného světa“ (Lebenswelt).

B. Druhým projektem, jejímž základem je SLOVO, je spjatá s L. Wittgensteinem = analýza jazyka, analytická filosofie , jazykové hry (postmoderní téma).

C. Třetím projektem, jejímž základem je PROŽITEK, je spjatý s S. Freudem, psychoanalýzou (člověk není racionální, místo subjektu začne používat termín EGO, tj. naše vědomí je výsledkem vědomého i nevědomého konfliktu mezi id a superego).

Styl nové doby

Nahlédnout na dobu, v níž žijeme, je vždy obtížné, pomoci nám mohou některé sémiotické výrazy proměny společnosti, nikoliv náhodou v posledních letech výrazně stoupá zájem o otázky sémiotiky, která se zabývá znaky (například N. Luhmann zpracoval vynikající charakteristiku souvislosti žitých „společenských struktur a sémantiky“ v moderní společnosti).

Jedním výstižným symbolickým sémiotický výrazem proměny soudobé společnosti je postoj k ornamentu a linearitě.

Podle sociologa A.Sorokina se stačí podívat vždy na architekturu, protože se v ní nejlépe rozkrývá ráz doby. Dominantou ve středověku byly katedrála, devatenácté století reprezentují divadla a radnice a první polovina dvacátého století mrakodrapy, patřící velkým společnostem a redakcím. Klade si otázku, co je dominantou našich měst, má doba expertů nějakou dominantu?

Jako příklad můžeme uvést klasický spor mezi zastánci a odpůrci ornamentu versus linearity. Linearita je přímka, řada (řád !) , ornament je ovšem také řád, ale jiného druhu. Dnes již víme, že pokud chci pochopit systém, nesmím k němu přistupovat lineárně, ovšem dřívější způsob uvažování (lineárně kauzální) dominoval také v sociologickém vnímání vývoje společnosti.

Funkcionalismus v sociologii, to je také funkcionalismus v architektuře - v této paralele může nahlédnout základní kontury funkcionalistické myšlení : orientace na řešení sociálních problémů (sociální problémy po dvou světových válkách v Evropě - zdevastovaná města a narůstající problém dostupného sociální bydlení idea funkcionalismu v architektuře nabídla řešení : funkcionalistické stavby, u nás známé

jako „socialistický funkcionalismus“ sídlištních anonymních odosobněných domovů „ dům jako stroj na bydlení“ . Ukázka univerzalizmu, či lépe řečeno uniformity městských struktur, oblečení , idejí – nelze se proto divit soudobému obratu k individuálnosti jako reakci na převládající tlak k uniformitě.

Stavba, architektonický styl je vždy reprezentací dané doby. Můžeme říci, s nadsázkou, že architektura jako re-prezentace je „zhmotnělá sociologie“ dané doby, proto také existuje i obor sociologie předmětů apod.

Samozřejmou součástí výtvarného umění byl po celou historickou dobu ornament , a to od nejstarších kultur, nejen od antiky - hodnocení se přirozeně měnilo bez ohledu na údobí vrcholná či úpadková, ovšem dvacátá léta minulého století v souvislosti s vrcholící modernou (modernizací) přinesla velký zlom.

Velmi dobře je možné demonstrovat ohlašování nového stylu doby na příkladu různých náhledů na „ornament“ : A. Loosovi a H. Brochovi. Spor, který lze říci, vystihuje konflikt doby přetrvávající dodnes.

Minulost jako před-stavení. Město má neustále představení:

1. Monumentálnost(architektura jako představení)
2. Představení přírody – ještě vynechané místo v plánu budování,(ukazovat ji patří volnému času – dříve poutě do Říma, dnes novodobé poutnictví – turistika).
3. Prožitek minulosti a budoucnost: Muzea, archivy – muzea vznikala v době vzniku národních států – demonstrace minulosti (Národní muzeum, Národní divadlo..)

Podle Adolfa Loose, bořítele model a představitele funkcionalismu je stavba krásná sama o sobě, tj. nepotřebuje „oblečení“. Teoretické postoje vyjádřil ve známém textu z roku 1908 „ Ornament a zločin“ (1908) , kde se obrátil ostře proti ornamentu : „ co tvoří velikost naší doby, jest její neschopnost vytvářet novou ornamentiku, přemohli jsme ornament: naučili jsem se tomu, že se bez něj obejdeme.

Hle přichází století nové, v němž se uskuteční nejkrásnější přípověď. Brzy zaskvějí se ulice měst jako velké, celé bělostné zdi. Město XX. století bude oslňující a nahé, jako Sion, město posvátné, jako hlavní město nebes“ . Udržování ornamentu je podle Loose blokováním vývoje, stát podporuje „nemoc ornamentu“, stát věří v budoucnost

ornamentu. Tou měrou, jak se rozvíjí kultura, ornament mizí z užitkových předmětů. Přemohli jsme ornament a naučili jsem bez něj obejít. Na ornamentu mu vadí nikoliv estetická „škoda“ poplatná směšnému kultu minulosti, ale škoda hospodářská .

Za rozhodující čin 19. století přitom A.Loos považoval jasné oddělení umění a řemesla a úlohou 20. století bylo podle něj upevnit a využít takové rozlišení v praxi (a dodejme, že oceňoval rovněž osvobození vědy od umění v 18. století).

Žel, přehlížení a poníženost manuální práce ve prospěch sériové , tovární výroby v současnosti má také zde svůj původ. Od té doby se velkou část architektů stala jednoznačnou podmínkou při navrhování nových staveb absence ornamentální výzdoby na jejich plochách, známkou modernosti, výrazem opouštění „minulého“, starého a přežilého.

Právě jedním ze základních znaků modernosti je přitom konflikt – konflikt s tradicí, minulostí, příklon k novému životnímu stylu.

A. Loosovi a jeho následníkům (do současnosti) se tak podařilo vyloučit z architektury ornament v užším slova smyslu, jako kresebný projev z povrchu věcí, aby se zdůraznila jasnost linií, čistota nepřerušované lineariry, kubus. Přesto se ornament stále vrací nejen jako symbolika, ale i jako sémiotický výraz doby. Vyhnán z našeho domoví se vrací neustále nejrůznějšími cestami zpět : objevíme jej na nejrůznějším textilu bytovém i oděvním, ožívá v historizujících návratech módy, udržuje se při životě nezničitelně v lidovém umění.

Vůči postojům a názorům A.Loose se postavil kriticky , německý spisovatel a esejist Herman Broch. V letech 1928 až 1932 vznikla Brochova literární prvotina, románová trilogie *Die Schlafwandler* (Náměsíčníci), pojednávající o úpadku hodnot v Německu na přelomu 19. a 20. století. Román ve své třetí části obsahuje rozsáhlý H .Bloch citlivě reaguje na proměnu doby (nelze zde nevidět paralelu například s F.Kafkou), etapu modernizace a budoucnost Evropy nevnímá vůbec optimisticky . V Eseji o rozpadu hodnot píše, že v architektuře se projevuje nejnázorněji hrůza této doby. Člověk chodí domů hodně unaven, protože na něj ve městě doléhá věčnost doby. Věčnost, to je podle Blocha vůle zbavit se ornamentů a všude dosazovat pouze formy, cesty, vedoucí přímo k cíli.

Věčnost, to je orientace na předmětnost, nikoliv vztahovost. Ve zkratce se vyjadřuje styl doby. Tato doba, psal Bloch, nese “styl doby věčnosti”, není schopná “vytvořit ornament”. Doba bezornamentálnosti je dobou účelnosti, zaměřenosti k cíli.

Zkratka jako styl doby. Potřeba být věcný, znamená zbavit se ornamentů – ovšem i předmět je jazyk, proto je nutné vnímat předměty vždy v sociálním kontextu.

Bezornamentálnost jako účelová, cílená zaměřenost na „věcnost“. Člověk propadlý účelnosti nepřipouští, aby zbytečně ztrácel čas pouhým ornamentem.

Od rýsovacích stolů, nejlépe *ab nihilo*, se začalo současně se snahou využívat nové technologie a hmoty, ozývat hesla racionality, zprůmyslnění, velkovýroba. Ve dvacátých letech se stroj a strojová výroba stala modlou, k níž vzhlíželi teoretici i architekti funkcionalismu. Řešení sociálních problémů, směřování na sociální bydlení – vše uchopené jako metoda, program, který se ale opíral o utopické předvídání budoucího vývoje společnosti. Sen o novém poslání architektury a urbanismu, bydlení “v zářících městech”, pokroku a budoucnosti, kterou nabízí racionální plánování, mechanizace.

Mapa se stala světem. Místo přirozeného světa vztahů svět plánů. Architektura je podle Le Corbusiera stejně jako logika a krása rodilým nepřítelem všeho zmatku, chaosu a nepořádku – je uměním platónské vznešenosti, matematické uspořádanosti, jejími ideály jsou nepřerušovaná přímka, rovnoběžky a pravý úhel, strategickým principem: standardizace a prefabrikace. Dům jako stroj na bydlení.

Nejpřesnější formulace ortodoxního funkcionalismu formuloval K. Teige, tj. typizovaný byt, který by lidé nezařizovali sami. Z bytu by byly vyřazeny všechny funkce, které lze přenést do společných prostor (kromě spaní a čtení), jídelny, jesle, osobní hygiena, veřejné lázně.

Spor ornament nebo linearita je samozřejmě nadnesený, ale vyjadřuje myšlenkové zaktovení doby, newtonská verze reality pracuje s racionálním kosmem, racionálním světem a racionálním člověkem, bez těchto předpokladů nelze předvídat budoucí vývoj společnosti.

T.j. celou modernou proto prolínají osvícenské ideje s požadavkem na vědeckost, empirický výzkum, neomezenou víru ve vědecký i kulturní pokrok (pokrok je ze slovníku teologie), lineárně kauzální postup udávající další směr, prognózu dalšího, vědecky podloženého vývoje společnosti. Sociologie jako věda, „kandelábr na ulici

života“ , který nám svítí na další cestu, abychom viděli a znali cíl k níž společnost směřuje.

Pokud možno přímou cestou (řád – řada, linearita) pokroku ,který můžeme a musíme předvídat (prognostické ústavy). Idea, která již patří k naší nostalgické minulosti.

Kontrolní otázky

1. Vyjmenujte tři základní vídeňské iniciativy – fenomenologie, psychoanalýza, filosofie jazyka a jejich souvislost se sociologií
2. Proč je lineárně kauzální model společnosti zpochybňován,
3. Co je společné architektuře a sociologii? Jaká jsou společná témata?
- 4.. Zkratka jako styl doby se promítá do každodennosti – uveďte příklady

Souhrn

Ve Vídni , koncem 19. a začátkem 20. století vznikly tři myšlenkové iniciativy usilující o nové zakotvení, směrodatné dodnes. Jedná se o psychoanalýzu, fenomenologii a filozofii jazyka. Projekty, pokusy o zachycení nového východiska, které ovlivnily rovněž zásadní směřování v sociologii. Zkratka jako styl doby a orientace na „věci“, věcnost, konzumismus se stal jedním ze stěžejních témat soudobé sociologie.

Literatura

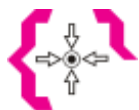
- Petrusek, M. *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.
- Pongs, A. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV, 2000
- Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.
- Šubrt, J. (ed) *Soudobá sociologie. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum, 2008

Balon, J. *Sociologická teorie: příběh krize a fragmentace – projekt obnovy a rekonstrukce*. Praha: SLON, 2007.

Bystřický, J., Mucha, I. *Simulace, systémy a kontingence*, Praha 2002

3. Čtyři významné vývojové změny společností od druhé světové války

Cíle

Cílem této kapitoly je poukázat na základní významné změny ve společnosti po druhé světové války, které zpochybnily tradiční prognostické sociologické interpretace.

Časová náročnost

Studium kapitoly: 60 minut

Pojmy k osvojení

- Sekularizační teorie
- Politická a kulturní revoluce
- Proměna modernizace

Od konce druhé světové války došlo ke čtyřem významným vývojovým změnám, každá z nich většinu sociologů naprosto překvapila, uvádí Peter L. Berger (*Society@ Transaction Publishers , 1992*).

Prvním případem je skutečnost, že ke konci šedesátých let a začátku sedmdesátých let došlo v předních západních průmyslových společnostech k politické a kulturní

revoluci. Otázkou je, proč se někteří z nejprivilegovanějších lidí na světě obrátili se vši naléhavostí proti společnosti, která jim tyto výhody poskytla?

Druhým případem je rychlý hospodářský nástup Japonska a dalších východoasijských zemí. Na jedné straně závratný hospodářský růst, zatímco tehdejší socialistické země upadaly do beznadějné stagnace.

Třetím případ: další pojem, který se zdál být dobře usazený, tzv. sekularizační teorie, tj. modernizace přináší oslabování významu náboženství v lidském životě, a to jak individuální přesvědčení, tak i jako společenské instituce. Tento názor je nesený zejména od osvícenství, racionalita pokroku a vědy vytlačí náboženský výklad světa (A.Comte). Tato teorie neměla nikdy žádné velké empirické opodstatnění, platí jen pro jednu část světa : Evropu, zbytek světa je stejně nábožensky zanícený jako dříve, či dokonce ještě více.

Čtvrtý případ: tím označuje Peter L. Berger rozpad sovětského impéria, sociologové nedokázali vývoj událostí předvídat o nic lépe než kdokoliv jiný. Zajímavější pro soudobou sociologii než otázky, proč se zhroutily komunistické společnosti, je otázka proč se nezhroutily ty západní. Základní problém, který sociologie přehlíží – nikoliv společenská dezorganizace, ale společenská organizace (spíše manželství než rozvod), spíše dodržování zákona než jeho porušování.

Jaké neduhy sužují sociologii dnes? Modernizace je velká transformační síla v soudobém světě, ale nejedná se jen o pasivní proces, má různé podoby a vyvolává různé reakce. Proto musí sociologie, jako nejvhodnější disciplína pro pochopení procesu modernizace nezbytně nutně používat komparační metody. Weberův postřeh: proto se musí sociolog zabývat Japonskem, aby pochopil Západ, Indií aby pochopil Brazílii. Nezbytnou výbavou sociologa je seznámit se alespoň s jednou společností, která se podstatně odlišuje od jeho vlastní. Ostatně to je cesta, kterou krácel i M.Foucault, pravda o nás je v těch vyloučených, exkomunikovaných, odmítaných. Uzavření se do sebe vede ke stagnaci a destrukci.

Sociologie je racionální obor, jako každá empirická věda, nesmí ovšem upadnout do smrtelného omylu : zaměňovat vlastní racionálnost s racionálností světa.

Modernizace způsobila specializaci, oddělování , například hudba – umění (výtvarné) a architektura byly v éře modernizace oddělovány, výsledkem je „obrazárna“ , „koncertní “ síň . V průběhu západních dějin byl většinou vztah mezi zvukem a obrazem obvykle homologický, tj. slyšený zvuk měl svůj viditelný zdroj. S nástupem schizofonních technologií rozštěpující poslech od zdroje hudby , žijeme v sonosféře bez lokalizace.

Poznámka

Na soudobé sociologii můžeme sledovat jistou bezradnost v popisu příčin problémů, krize, v níž se společnosti nacházejí. Sociologie by se měla zabývat komparativními studii, protože dokáže lépe pochopit vlastní společnost v níž žijeme.

Kontrolní otázky

1. Které sociální změny po druhé světové válce sociologové nepředpokládali?
2. Proč je nutné zabývat se jinými společnostmi, abychom pochopili společnost v níž žijeme?

Souhrn

Sociální proměny ve společnosti po druhé světové válce ukázaly, že sociologie nedokáže řadu problémů předvídat. Sociologie je racionální obor, jako každá empirická věda, nesmí ovšem upadnout do smrtelného omylu : zaměňovat vlastní racionálnost s racionálností světa.

Literatura

- Petrusek, M. *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.
Pongs, A. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV, 2000
Šubrt, J. (ed) *Soudobá sociologie. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008
Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum, 2008

4. Ústřední témata postmoderny

Cíle

Cílem této kapitoly je získat orientaci v tématech postmoderny

Časová náročnost

Studium kapitoly: 30 minut + prohlubující studium ve zdrojích odborných informací: 30 minut

Pojmy k osvojení

- Multipluralita
- Multiverzalita
- Nelinearita
- Cirkularita
- Acentralita
- Cit
- nejistota

Ústřední témata postmoderny

Označení širokých sociokulturních změn, jejichž znaky začaly být reflektovány v 2. polovině dvacátého století. Postmoderna je předznamenáním konce moderny, což bylo ohlašováno mnohem dříve (F.Nietzsche), postmoderní program, to je označování něčeho, čemu příliš nerozumíme. Vymezení postmoderna původně vyjadřovalo fenomény z oblasti architektury, umění či literatury, později se přidala věda, filosofie. Postmoderní chaos není nic jiného, než určitá nepřehlednost vyplývající z globalizace. Globalizace neznámá, že svět je „jeden“, univerzální, ale je multiverzální, existence lokálních rozdílů (růst regionalismu), či integrismus. Globalizace znamená výsměch státu. V protikladu vůči moderně, která se jednoznačně orientovala na racionalitu, postmoderna akcentuje citové, emocionální, smyslové či ikonické hodnoty.

Přechod od univerzality (uniformity) moderní společnosti k multiverzalitě, rozrůzněnosti. Přechod od klasických forem socializace k personalizaci, soudobému individualismu (G. Lipovetsky).

Obecně lze zrod hledat v prohlubujícím se vědomí kulturní a specificky euroamerické civilizační krize, ve snaze diagnostikovat příčiny a souhrnně pojmenovat skutečnosti, utvářející současný ráz myšlení, vědění, životního stylu, vyjádřit vztah k moderně jako kolébce patologických rysů současnosti. Označení zásadních sociokulturních změn, reflektovaných po druhé světové válce.

Kontrolní otázky

1. Proč se projeví zásadní sociokulturní problémy v euroamerické společnosti po druhé světové válce a co je způsobilo? Jak na ně reaguje sociologie,
2. Kteří autoři se věnují této problematice? Jaký je rozdíl mezi socializací a personalizací podle G. Lipovetského?

Souhrn

Postmoderna není směr, ale hledání nové ukotvení společnosti po skončené etapě moderny, která přinesla pozitiva v technice, technologiích, ale také negativa ve formě individualismu, ztrátě idejí. Moderna je spjata s odmítáním tradice, postmoderní době je dobou hledání nového zakotvení, roztržštěností a neukotveností, která se promítá do každodenního života každého člověka. Soudobá sociologie je ukázkou hledání, odlišností směrů a variabilit popisů společnosti. Vzdáním se myšlenky projektovat budoucnost.

Literatura

Lipovetsky, G. Éra prázdnoty. Prostor:, Praha 1998

Bauman, Z.: Tekutá modernita. Mladá fronta, Praha 2002.

Welsch, W. Postmoderna: pluralita jako etická a politická hodnota. Praha. KLP 1993

Bauman, Z., Úvahy o postmoderní době, Praha 2008

Petrusek, M. *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.

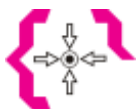
Pongs, A. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV, 2000

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.

Šubrt, J. (ed) *Soudobá sociologie. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum, 2008

5. Jak se vysvětluje společnost

Cíle

Cílem této kapitoly je porozumění myšlenkovým postupům „Jak vysvětlit existenci společnosti“, otázka, která je klíčová pro pochopení existence společnosti. Otázka, na níž není jednoznačná odpověď.

Časová náročnost

Studium kapitoly: 60 minut + orientace ve zdrojích odborných informací a prohloubení přehledu 60 minut

Zakladatelé sociologie rozpracovali dvě hlavní teoretická zaměření **funkcionalismus** a **konfliktualismus**. Téměř celé století se velká většina sociologů identifikovala s jednou z těchto myšlenkových škol. První funkcionalisté a teoretikové konfliktu se v zásadě zabývali sociálními jevy velkého dosahu (jako rozvoj kapitalismu nebo role náboženství ve společnosti). Na počátku dvacátého století se američtí sociologové začali zajímat o vzorce sociálního jednání v každodenním životě. Výsledkem byla třetí teoretická perspektiva **symbolický interakcionismus**. Všechny tyto přístupy jsou v dnešní sociologii významné.

Zakladatelé sociologie se zabývali zásadní otázkou „Co udržuje společnost pohromadě ? “

Co k sobě navzájem váže individua a skupiny různého původu a s různými cíly, že se účastní kolektivního života, jenž nazýváme společnost? Na tuto otázku se snaží odpovědět funkcionalismus a konfliktualismus, ale odlišnou interpretací.

Pojmy k osvojení

- . Společnost
- . Funkcionalismus
- . Konflikt
- . Každodennost

Kontrolní otázka

1. Co, podle vás udržuje společnost pohromadě?
2. Je to konflikt, soutěživost a konkurence, snaha vyniknout a k tomu potřebujeme druhé lidi, nebo je to snaha po konsensu s druhými lidmi, snaha komplementárně se doplňovat ve své aktivitě a pracovní činnosti ?
3. Proč jste se rozhodli studovat ? Je to zájem pomoci svými znalostmi druhým lidem, pomáhat řešit sociální problémy bez vidiny zisku, nebo je to skrytá snaha získat lepší postavení, peníze, moc nad druhými lidmi (být vedoucí?)?

Literatura

PETRUSEK, M. *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.
PONGS, A. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV, 2000
ŠUBRT, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.

6. Funkcionalismus

Cíle

Cílem kapitoly je uvedení do problematiky funkcionalismu a jednotlivých směrů, které mají odlišný přístup k interpretaci sociálních systémů společnosti.

Časová náročnost

Osvojení pojmů a faktů uvedených v této kapitole vyžaduje 10 hodin; prohlubující studium tématu pak – vzhledem k jeho povaze – dalších 60 minut.

Pojmy k osvojení

Funkcionalismus
Systém
Funkce
Stabilita
Konsenzus
Rovnováha

Základním předpokladem stojícím v pozadí funkcionalistického pohledu je, že společnost je stabilní, dobře integrovaný sebe řídící se systém, který přetrvává proto, že slouží k uspokojování základních potřeb lidí. Tento teoretický proud se zformoval v devatenáctém století v dílech Augusta Comte (1858 – 1917) a Emila Durkheima (1858 – 1917) a britského sociologa Herberta Spencera (1820 – 1903). Čelnými představiteli tohoto myšlenkového proudu ve dvacátém století jsou američtí sociologové Talcott Parsons (1902 – 1979) a Robert Merton (1910) a německý sociolog Niklas Luhmann (1927).

Konsenzuální teorie ve funkcionalistické interpretaci vychází ze čtyř základních předpokladů:

1. Předpoklad sociální rovnováhy (rovnovážný systém)
2. Předpoklad stability (v každé společnosti existují relativně stabilní struktury)
3. Předpoklad funkcionality (jednotlivé součásti společnosti přispívají k její funkčnosti)
4. Předpoklad konsenzu (společnost je udržována pospolu hodnotovým konsenzem všech jejích jednotlivců)

Klíčovou tezí funkcionalistických teorií lze shrnout takto: každá společnost se skládá z mnoha specializovaných struktur nebo sociálních institucí (rodina, náboženství, politické struktury, vzdělávací systém atd.). Každá z těchto institucí má svoji funkci, která přispívá k udržení celku. (Rodina například žíví a vychovává děti). Tyto sociální struktury jsou navzájem na sobě závislé. (Hospodářství závisí na vzdělávacím systému, jenž mu dodává kvalifikovanou pracovní sílu, a ten je finančně závislý na hospodářství). Aby společnost přežila, musí její části být v souladu. Funkcionalisté tvrdí, že přežití závisí na spolupráci a že tato spolupráce závisí na konsensu (souhlasu) ohledně základních norem a pravidel chování. Za normálních podmínek usilují různé části společnosti se vzájemné spolupráci o společný cíl a produkují řád, stabilitu a rovnováhu. Z pohledu této perspektivy je konflikt příznakem nemoci sociálního organismu.

Současní funkcionalisté kladou důraz na jemnou vyváženost různých sociálních struktur. Protože tyto struktury jsou na sobě navzájem závislé, vyvolává změna v jedné oblasti sociálního života změny v ostatních. Například změny v hospodářství (jako růst nezaměstnanosti) vnášejí změny do rodiny. Stejně jako změny v rodině (růst rozvodovosti a nárůst neúplných rodin) vnáší změny do hospodářství. Podle této perspektivy může náhlá a rychlá změna celý systém – celou společnost vychýlit z rovnováhy.

Z funkcionalistické perspektivy jsou základní následující výzkumné otázky: „Jaké funkce jednotlivé části společnosti plní: (Jak prospívají celku) „Jak jsou jednotlivé části propojeny?“ Na tyto otázky funkcionalisté odpovídají spíše zkoumáním

důsledků vzorců chování a sociálních konfigurací než aby se zajímali o záměry a motivy lidí.

K.R. Merton rozlišil manifestní a latentní funkce. Manifestní funkce jsou záměrné a vědomé, latentní nezamýšlené a často neuvědomované. Například manifestní funkcí vzdělání je poskytovat mladým lidem informace, učit je dovednostem a vybavit je hodnotami. Latentní funkcí vzdělání je udržet mladé lidi vně napjatého trhu práce a reprodukovat třídní rozdíly tříděním a nasměrováním dětí na praktickou nebo akademickou dráhu dle jejich předpokládaných schopností. Manifestní funkcí systému dálnic je poskytnout pohodlné cestování. V důsledku latentních funkcí se rozvíjí trh a automobily a s pohonnými hmotami a stěhování z měst na předměstí.

Merton také rozlišil funkční vzorce chování – které přispívají ke stabilitě a přežití systému – a dysfunkční, které systém spíše podkopávají. Vzorce, které byly kdysi funkční se mohou stát později dysfunkčními. Tak dopravní systém založený na soukromých vozech byl funkční, když byly pohonné hmoty levné, ale je dysfunkční, když je pohonných hmot méně, podraží a zjistí se, že znečišťují prostředí.

Kdysi nové myšlenky jsou dnes součástí běžného sociologova slovníku. Funkcionalistická perspektiva dominovala sociologii v padesátých a šedesátých letech dvacátého století. Funkcionální analýza je zejména užitečná manipulujeme-li propojení mezi různými prvky sociálního systému – například přístup Ameriky k naftě, technologie, plán výstavby dopravních cest a „její milostný románek“ s automobilismem. Funkcionalisté však mají sklon zanedbávat či potlačovat roli, kterou hraje v tvorbě a udržování sociálních konfigurací moc.

6.1 Teorie strukturálně funkcionalistická

Teorie strukturálně funkcionalistická, reprezentovaná T.Parsonsem vychází z homeostatického modelu společnosti, předpokládajícího stabilitu společenského systému, kde podmínkou rovnováhy ve společnosti je identifikace s obecně

uznávanou soustavou hodnot, a to cestou socializace a sociální kontroly. Společnost je zvláštní druh sociálního systému (druh nejvyšší), který má silné integrativní mechanismy. To, že struktura předchází funkci, odkazuje k náhledu, že existující struktury ve společnosti mají stabilizující a integrující smysl, struktura určuje, vymezuje funkci.

Strukturálně-funkcionalistickou teorii můžeme označit jako pozdní formu funkcionalismu v sociologii. Jejím postulátem je hodnota sociálního konsensu a stabilita sociálního systému. Pohled na společnost je celostní, každý sociální jev má pozitivní funkci, každý prvek přispívá k zachování celku. Konsensus hodnot je základem sociální integrace. Ke změnám ve společnosti dochází cestou přizpůsobování. Pokud jedinec jedná proti institucionalizovaným normativním vzorům, mluvíme o deviaci. Ve čtyřicátých letech byl nejvlivnějším představitelem strukturálně-funkcionalistické teorie v USA R.K.Merton (pod funkcionalismem rozuměl funkcionální analýzu a věnoval se rozboru kulturních a sociálních příčin deviací v sociálním systému, příčinám absence konformity. Vedle pojmu funkce zavedl pojem dysfunkce (která vytváří čistě jen negativní tlak).

T.Parsons, jehož zájem směřoval k otázkám teorie jednání, protože sociální systém je jeden ze subsystémů obecného lidského jednání. Společnost je jen zvláštní druh sociálního systému, nejvyšší a nejkompexnější vzhledem je svému okolí.

Podle Parsonse se sociální jednání skládá ze tří systémů: kulturního (víra, hodnoty, normy, vědění), systému osobnosti (motivace, struktura osobnosti, působení vnějších podmínek) a sociálního systému (interpersonální vztahy).

Všechny části jsou nejen funkční, ale apriori funkční v pozitivním smyslu udržení funkčnosti v pozitivním smyslu udržení funkčnosti celého systému (sociální imperativ sociálních systémů). T. Parsons také zavedl jako první pojem „role nemocného“ , dívá se na konfliktní jednání jako na „nemoc“, deviantní jednání narušuje funkčnost sociálního systému. Uvnitř sociologie byl považován za hlavního průkopníka velké teorie, když sám připouštěl, že to byla spíše teorie jako systém principů a „rozsudků“. Vyvozoval, že nikoliv struktura a funkce, ale dění a systém jsou primárním zaměřením jeho analýz.

Po čase dospěl ke třem pojetím jednání, přičemž každé z nich je osobitě úměrné následujícím širším teoretickým přístupům.

Prvním je jednání v pojetí *Aktér hledá v situaci cíl*. Druhé jednání definuje jako *vztah mezi aktérem a situací*, poslední jednání chápe jako *rozložení energie v čase a prostoru podřízené jistým vynucením (tlaky)*.

V první teorii jednání se promítá teleologické pojetí jednání, ovšem pokusy formalizovat toto pojetí, zklamaly. V tomto pohledu byl Parsons propojen s Durkheimovými ideami kolektivní reprezentace.

Druhý typ jednání věnující se vztahu aktéra a situace vymezil do pěti vzorových proměnných, tj. klasifikace motivačních, poznávacích a strategických voleb, které aktér musí učinit. A. afektivním zaujetím nebo neutralitou, B. specifickým nebo rozptýleným zájmem, C. přílišnou fixací na připsané kvality objektu v okolním prostředí nebo na jejich provozování, D. hodnocením objektu podle částečných nebo univerzálních kritérií, E. aktérovým závazkem k vlastnímu zájmu nebo zájmu kolektivity, jejímž je členem. Jednání je sociální, když situací aktéra je jiný aktér. Situace je sociální, když jiný aktér je klíčem k chápání aktérově orientace v situaci.

Třetí typ jednání vyjadřuje očekávání druhého aktéra nebo jiných aktérů.

Podle T. Parsonse je Řád výsledkem zpětnovazebnosti mezi čtyřmi dynamickými systémy vynucení: geneticky determinovaným organismem, osobností, rolí a institucí. Neofunkcionalismus (1990) J. Alexandera představuje kritické přehodnocení a rozpracování funkcionalistického Parsonsova odkazu. Má blízko ke koncepcím teorie komunikativního jednání J. Habermase

J. Habermas, představitel dříve velmi známé a sociálněpoliticky aktivní frankfurtské školy, tzv. „kritické teorie“, odvolávající se na K. Marxe a S. Freuda k níž patří mj. Horkheimer, T.W. Adorno, H. Marcuse, E. Fromm. Proud kulturní či humanistické psychoanalýzy v USA, reprezentuje K. Horney, či H.S. Sullivanem a E. Fromm. .

S J. Habermasem je nerozlučně spjatá Teorie komunikativního jednání (*Theorie des kommunikativen Handelns*, 1981). Když lidé spolu prostřednictvím jazyka komunikují, tj. podle J. Habermase, anticipují ideální řečovou situaci, kterou originálně nazývá „antiinstituce“. Tam, kde jsou mocenské vztahy mezi komunikujícími nerovné, tok informací je narušován. Nenuceně mluvíme jen se sobě rovnými.

Komunikativní jednání tak probíhá ve vymezeném rámci sociokulturního životního světa (*Lebenswelt*), složeného ze tří částí: kulturou, společností a osobnostmi.

System a životní svět se postupem vývoje společnosti začaly diferencovat, až na straně Systému vzrostla výrazně komplexita a na straně Životního světa racionalita (v literatuře popisovaný jako dvoustupňový řád : Společenský systém je spjatý s diferenciací hospodářství a státu, kde médium jsou peníze a moc, Životní svět diferenciovaný soukromou sférou a veřejnou sférou, kde médium jsou interakce a řeč.

Tím došlo k oddělení Systému a Životního světa:

Životní svět:

- Komunikativní jednání (vzájemnost)
- Symetrie
- Řečová shoda (diskurz)
- Společná definice situace
- Nároky na platnost je možné kritizovat
- Neomezená racionalita (víra v racionalitu)

Systém:

- „Strategické“ jednání (slovo patřící do oblasti vojenství)
- Asymetrie
- Systémová teorie
- Regulace médií (moc, peníze)
- Jednostranná definice situace
- Negace nároků na platnost
- Účelová racionalita

Modernizace tak přinesla proces „odkouzleného světa“ (slovy M. Webera), ale také institucionalizaci účelově racionálního jednání v oblasti kapitalistického systému a správy, byrokracie. Důsledkem je patologizace životního světa, anomie, psychopatologické projevy u členů společnosti. Dochází tak ke „kolonizaci“ životního světa, protože kapitalistický systém se chová vždy jen strategicky. Přesto J.Habermas optimisticky doufá v možnosti komunikativního jednání, účelovou

racionalitu lze překonat racionalitou komunikativní. Proto hovoří, s vírou, v „nedokončenou modernu“, není ještě konec moderny formulované právě na racionalitě. Racionalita jako možná cesta k „propojení jednajících osob“, odmítnutí vlivu médií moci a peněz pomocí integrativní syntézy solidarity občanů.

6.2 Teorie funkcionálně strukturální

Odlíšný přístup funkcionálně- strukturální odmítá výše uvedenou interpretaci společnosti. Představitelem je N.Luhmann, který je chápán jako autor spjatého s postmoderní noetikou, postmoderním přístupem. Jedná se o jednu z nejmýznějších postav německé sociologie, sociální vědy. Není teoretik jednoty (univerzálnosti), ale difference, protože veškeré poznání povstává z rozlišení (pojmové opozice: válka/mír, muž/žena, dobro/zlo atd.) volba nedává nikdy optiku vnímat možnosti rozlišení jako jednotu.

Podle N. Luhmanna jsou základem sociálních systémů systémy autopoietické (tj. sebetvořící, termín formulovaný biologem McLuhanem někdy okolo roku 1943 a využitý pouze k chápání živých organismů).

JEDINEC není chápán jako autopoietický systém (na rozdíl od biologa H.R. Maturany, který termín autopoieza pojal pouze a jen na úrovni biologické ontologie), tím jsou POUZE autopoietické systémy ekonomické, politické a další. N. Luhmann takto získal odůvodněnost předmětu sociologie: existují pouze autopoietické systémy a ty jsou tématem sociologie, nikoliv jedinec (člověk byl suspendován do manipulované, řízené polohy).

Člověk podle N. Luhmanna netvoří autopoietickou jednotu, celek. Sociologie tak získala své oprávnění – základem není člověk, ale pouze systémy autopoietické, které přímo či nepřímo ovládají, manipulují jednotlivce. „Vše co víme, víme prostřednictvím médií“. Dignita jedince je ponížena, pluralita autopoietických systémů je spjata s různými morálkami – mluvíme o odmoralizované společnosti. Už nás nic nespojuje .

Sociolog Niklas Luhmann vyvozuje, že teprve moderna přináší problém integrace. Moderna se již na jedince nemůže spoléhat, protože jej sama vysvobodila z přirozeného pořádku přírody. Tím, že z jedince vytvořila sebevědomé individuum –

tím jej zbavila vyhrazeného místa ve společnosti. Spjatost, poskytující člověku pevnou půdu pod nohama se rozvolnilo. Tato změna změnila také pojem „společnost“, a to tak, že ji už nelze považovat za BIOS (propojenost životů), ale za systém komunikativního dorozumívání.

S pojmem člověk se však ztratil i pojem „moc“, jedinec se ocitl v nové situaci, můžeme podle N. Luhmanna hovořit o vzniku perverzní selektivity. Místo starého rozumu spjatého s nasloucháním, začíná své místo vytvářet nový rozum porovnávání, který nenápadně, ale stále výrazněji přerušil skrytý hlas přírody. Zmíněný nový rozum je zakotven ve funkcionalistické metodě a odpovídá porovnávání, nazvané inteligencí. Z pohledu funkcionalistického se následně může porovnávat cokoliv, například láska s penězi.

Dar svobody, který přinesla moderna má ale také dialektické pasti. Luhmann popisuje sociální evropské poměry, které vznikly po vystoupení individua ze společnosti stejně kritickým náhledem jako K. Marx. S funkčním přeskupováním moderní společnosti se tvoří i nové třídy. Společnost, kde politická elita již dávno není zakotvená pevně v čele společnosti, dochází k diferenciaci, kde jedni se stávají bohatšími, druzí chudšími než jak byli dříve. Dřívější drobné rozdíly ve schopnostech jedince, vážnost stabilního zaměstnání i nadání začaly narůstat rozdíly markantní, a to dokonce tak, že po každé operaci systému se rozdíly ještě zvětšovaly.

Osvícenství zahájené americkou revolucí a následně francouzskou revolucí, dávající akcent na racionalitu jako cesty vymanění se z područí aristokracie a duchovenstva, využívá peníze a vzdělání jako nejdůležitější zbraně v boji měšťanstva proti starému uspořádání společnosti. Podle Luhmanna došlo ke zradě osvícenského ideálu vzdělanosti, pedagogických ideálů, které měly vést k odstranění rozdílů ve společnosti. Naopak byl vytvořen stav perverzní selektivity, perverzní je proto, že již nemá sociální funkci. Příkladnějším v těch společnostech, kde se zvyšují hluboké rozdíly životních šancí.

Idea vzdělání, která měla spojovat (BIOS), v současnosti rozděluje, vytváří novou selektivitu, vzdělání začalo vytvářet rozdíly mezi lidmi, mezi vzdělanými a nevzdělanými. Narůstající rozdíly se stávají funkčně nepotřebné, jsou vedlejší produktem společnosti, i když ze setrvačnosti ještě existuje mozaika funkčních oblastí (politika, věda, láska, ekonomie, právo či sport).

Věda, vědění a zejména vzdělání, již v současnosti nespojuje, stala se jen jedním ze autopoietických systémů, a tak rozděluje společnost, morálka se v heterachickém systému systémů rozdrobila a etika se stává jen zastřešující, ale nepropojující teorií. Odkaz na etiku ve vědě tak může být jen manévrem, jak se vyhnout otázce „své“ morálky. Osvícenský ideál vědění-vzdělání již nespojuje, ale odděluje. Podle Luhmanna tak vzniká nová dichotomizace společnosti: inkluze a exkluze. Postupem vývoje společnosti dochází k proměně systémů, například v druhé polovině 19. století byla společnost polarizována buržoazie/proletariát. Dnešní společnost je ale již diferencovanější a postupem vývoje se budou vyčleňovat další autopoietické systémy.

Můžeme uvést jednotlivé autopoietické, tj. sebetvořící systémy

1. Systém hospodářství (médiem jsou peníze a kódem: zaplacení/nezaplacení)
2. Systém politiky (médiem je moc, kódem: mít/nemít)
3. Systém práva (médiem jsou zákony, kódem: právo/bezpráví)
4. Systém náboženství (médiem je víra, kódem: imanence/transcendence)
5. Systém vědy (médiem jsou vědecké poznatky, kódem: pravda/npravda)

Tím, že jsou systémy autopoietické, sebetvořící, tj. nepropojené, může ale docházet k překrývání, to například znamená, že kdo působí v systému politiky, může využít tuto moc za směnu v systému hospodářství, získat peníze a naopak. Příčina tak rozsáhlé korupce ve společnosti. Společnost není hierarchizována a proto neexistuje obecně platná morálka, proto charakterizuje dnešní společnost jako „odmoralizovanou“, každý systém má svou „morálku“ vztaženou pouze k vlastnímu, příslušnému Systému.

V jeho pojetí jsou klíčovými slovy: Systém, smysl, autopoiéza, komplexita, kontingence

Společnost se skládá nikoliv z jednoho systému a dále ze subsystémů, které mají integrující roli, ale ze systému systémů. Systém můžeme chápat jako redukci komplexity (svět je komplexita, ne-systém), každý autopoietický systém na základě smyslu redukuje komplexitu světa.

Každá teorie jako systém je vždy jen redukcí komplexity. Vše co víme, víme prostřednictvím médií.

Svět nemůže být chápán jako systém, protože nemá vnějšek, vůči němuž by se ohraničoval. Systém nemá vlastní podstatu ani existenci, proto Luhmann hovoří o komplexnosti, která označuje vždy jen relaci mezi systémem a světem, nikdy stav bytí. Autopoieza znamená sebeřídící systém, autonomní, oddělený od ostatních autopoietických systémů .

Problémem je, že v případě akceptování teorie autopoietických systémů akceptujeme diferenciaci světa na samostatné, svébytné systémy s vlastním morálním kódem. Tj. ohlášení konce univerzality. V širším kontextu se jedná o konec hiererachického uspořádání společnosti , rozklad staré Evropy založené na hierarchii. Vývoj ve společnosti nelze předvídat, jak se domníval například A. Comte, protože je kontingentní (náhodnost, nepředvídatelnost).

Kontrolní otázky

1. Čím se směry ve funkcionalismu?
2. Proč hovoříme o strukturálně funkconálním směru a funkcionálně strukturální směru v sociologii?
3. Kdo jsou hlavní představitelé u obou směrů funkcionalismu a jaké jsou odlišnosti v interpretaci sociálních systémů?
4. Kde je zásadní odlišnost v pojetí sociálních systémů v interpretaci J. Habermase a N. Luhmanna?
5. Jaké jsou základní předpoklady konsenzuální teorie?

Souhrn

Základním předpokladem stojícím v pozadí funkcionalistického pohledu je, že společnost je stabilní, dobře integrovaný sebe řídící se systém, který přetrvává proto, že slouží k uspokojování základních potřeb lidí.

Teorie strukturálně funkcionalistická, reprezentovaná T.Parsonsem vychází z homeostatického modelu společnosti, předpokládajícího stabilitu společenského systému, kde podmínkou rovnováhy ve společnosti je identifikace s obecně uznávanou soustavou hodnot, a to cestou socializace a sociální kontroly. Společnost je zvláštní druh sociálního systému (druh nejvyšší), který má silné integratvní mechanismy. To, že struktura předchází funkci, odkazuje k náhledu, že existující struktury ve společnosti mají stabilizující a integrující smysl, struktura určuje, vymezuje funkci.

Odlíšný přístup funkcionálně- strukturální odmítá výše uvedenou interpretaci společnosti. Představitelem je N.Luhmann, který je chápán jako autor spjatého s postmoderní noetikou, postmoderním přístupem. Jedná se o jednu z nejvýraznějších postav německé sociologie, sociální vědy. Není teoretik jednoty (univerzálnosti), ale difference, protože veškeré poznání povstává z rozlišení (pojmové opozice: válka/mír, muž/žena, dobro/zlo atd.) volba nedává nikdy optiku vnímat možnosti rozlišení jako jednotu.

7. Tradice českého pozitivismu do roku 1989

Cíle

Cílem této kapitoly je získat orientaci v tradici české sociologie

Časová náročnost

Studium kapitoly: 30 minut + prohlubující studium ve zdrojích odborných informací: 30 minut

Pojmy k osvojení

Pozitivismus
Hodnocení
Objektivní sociologie
Mravnost
Etika

Připomeneme si také pozici českého pozitivismu, který je spjatý s vlivem francouzské sociologie. Naše sociologie měla před druhou světovou válkou značnou váhu a byla reprezentována dvěma školami: Brněnskou a Pražskou školou.

Základní orientace české sociologie je spjatá s T.G. Masarykem.

Masarykův kritický postoj k pozitivismu lze pochopit z jeho vztahu k vývoji věd a zejména sociologie, na rozporech rozumu a citu, vědy a víry. Realismus má čelit historismu, zejména „upřílišněnému historismu“, jak zdůrazňuje Masaryk nikoliv náhodou právě v Otázce sociální, spjaté s kritikou marxismu, ale i pozitivismu a pramení z problému metafyzického smyslu dějinného procesu, otázky, jak interpretovat například smysl života či úvahy o Bohu pouze přírodovědnými metodami.

Kriticky reflektovaný vztah vědy a víry pod vlivem A.Comta a J.S.Milla se promítá výrazně již v Masarykově práci, věnované problému sebevraždy, kterou zpracovával na základě pozitivistických metod a klasifikace. Ovšem v interpretaci „sebevraždy jako hromadného jevu společenské moderní osvěty“ se neubrnil diskutabilním závěrům, sebevražednost se stává v pojetí Masaryka závažným sociálním problémem spjatým s filosofií dějin.

Masaryk svými postoji i rozpory ovlivnil zásadně vznikající a formující se českou sociologii, k jeho autoritě se odvolávali pozitivisté jako zejména I.A. Bláha, E.Chalupný nebo J. Král. E.Rádl ale T.G.Masarykovi vytýkal v souvislosti s jeho postojem k vědě přílišnou zaujatost pro pravdu, tvrdí, že mu nejde než povědět pravdu, nic víc, vykládá ji ale zvláštním způsobem „jsa příliš objektivní podává fakta, stavě jedno vedle druhého“ a sám se postaví doprostřed a příliš podtrhuje co se mu líbí a co ne, čímž se objektivní metoda stává subjektivní.

Vliv kritického realismu se promítal v přístupu ke zkoumání sociální skutečnosti, předpokládající velmi trpělivé a dlouhodobé pozorování a objektivní kritickou analýzu.

Zejména brněnský sociolog I.A.Bláha je spjat s vůbec prvními empirickými výzkumy v naší sociologii.

Sociologové pražské sociologické školy v čele s J.Králem a publikující zejména v časopise „Sociologie a sociální problémy“ vycházeli ze stanoviska, že úkolem

vědce je pouze zjišťovat data, konstatovat a vysvětlovat zjištěné skutečnosti, ale zásadně se má vyhnout hodnotícím soudům.

J.Král stál na stanovisku, že každý jedinec je součástí společnosti a vnáší do společenského života své osobní názory a postoje, ideologie pramenící z našeho sociálního zařazení. Sociologie proto vyžaduje zkoumání naprosto objektivní s předpokladem, že překonáme subjektivní předsudky i tzv. obecné představy. Vyvozuje, že objektivní sociologie klade „požadavek zkoumat sociální skutečnost bez zřetelů k praktickému významu zkoumané otázky pro život čili odmítá veškeré hodnotné soudy“.¹ Věda pouze hledá a stanoví prostředky. V případě osvětlování účelů a rozhodování se již jedná o aplikovanou sociologii. Proto zaznívala ze skupiny sociologů v čele s J.Králem kritika brněnské pozitivistické školy pro její spjatost s moralizujícími soudy a aktivistickými postoji.

V případě hodnocení T.G.Masaryka ovšem žádné výrazné rozpory mezi pražskou a brněnskou sociologickou školou neexistovaly. J.Král uváděl, že Masaryk praktikoval nejvíce pojetí vědy a vědeckého myšlení jako prostředku k jednání a životu v nejvlastnějším oboru a tím je politika v nejširším slova smyslu. Jednota osobního názoru a života se u Masaryka projevila v hlubokém ethosu odpovědnosti. Přisuzuje T.G.Masarykovi zásluhu o vnesení „intelektuální a mravní hodnoty“, imperativ jeho vědeckého i praktického života pravdy, úsilí o pravdu, hledání pravdy a vyvozuje, že se jedná o největší hledačství pravdy ve všech oblastech života, a dále také pravdu hlásat a hájit.

Brněnští sociologové (v čele s I.A.Bláhou, jejichž platformou se stala Sociologické revue) se rovněž přihlásili k pozitivistickým zásadám, ovšem již připouštěli, že sociolog, který vstupuje do poznávání sociálních procesů je nejen „oprávněn, nýbrž že je to i jeho sociální a mravní povinností“, formulovat pro potřebu praktiků příslušné vědecky podložené hodnotící soudy o sociálním dění. I.A.Bláha se dovolával Masaryka, který opakovaně uváděl, že základní problém každého vědeckého pracovníka je problém noetický, proto se také většina českých sociologů hlásí k tzv.kritickému realismu. Ve shodě s D. Humem i J.S. Millem vyvozuje I.A.Bláha, že tak „jak nás poznávání vždy vede k soustavě pravd, tak prožívání skutečna citem a vůlí v nás vytváří soustavu čistých ideálních hodnot. S tímto

postojem se shoduje rovněž názor F.Krejčího, který rovněž považuje hodnocení za věc citu. Věda může jen konstatovat relativnost pojmů jako je dobrý a zlý, ale vědecky s nimi nemůže pracovat. Vyvozuje, že není možná věda o hodnocení, věda nemůže klást žádné normy, stejně tak jako nemůže hodnotit. Vědecká etika se nezabývá tím, co je objektivně dobro, neříká co jednotlivci mají činit, nýbrž jen to co dělali a proč to dělali. Úkolem vědecké etiky je především rozkrýt zákon mravního vývoje v dějinném vývoji po současnost, tj. normy již existují v poznaných zákonitostech jevů.

Podle I.A.Bláhy se z hlediska subjektu jedinec procesu poznání účastní celou osobností, tj. „rozumem – citem i vůlí“ a dokonce považoval po jistou dobu svého odborného vývoje prožitek za sociální kritérium pravdy. Při řešení problému vztahu mezi vědeckou morálkou a mravní výchovou I.A.Bláha vyvozuje, že dokud neexistuje vědecké poznání, tj. pokud nejsou k dispozici ideje získané „vědeckým rozumem“, opatřuje si je člověk z jiných pramenů, například citem, zjevením či tradicí. Tvrdí, že pouze ve stadiu vědeckém, ve shodě s pozitivismem, přichází poznání, kdy „se hledá pravda kvůli pravdě, poznání kvůli poznání“ mravnost nechápe jako věc individuálního poznání, ale jako věc celé naší osobnosti, povinnosti, spjatosti s prostředím, protože skrze ní v nás mluví společenská norma, mravnost jako nutnost. Slova pronášená v roce 1940, v době německé okupace, byla svým způsobem apelem na odpovědnost vědců, intelligence, v souvislosti se zavřením vysokých škol. Dokládá, že pouze ten názor je lepší, který v praxi, ve zkouškách životem se více osvědčí, v jehož důsledku bude mravnější život.

I.A.Bláha zaujímal pozitivistické stanovisko, ovšem aktivistické se vstupem do sociálního procesu (po roce 1945 společně s J.L.Fischerem a B.Václavkem se stal spoluautorem Indexu, časopisu Levé fronty).

Rovněž E.Chalupný, který pokládal za základní metodu v sociologii pozorování, i když si byl vědom určitých omezení, která tato metoda přináší a tvrdil, že sociolog nemůže stát stranou v interpretacích získaných dat a výsledků výzkumů, ale musí naopak sám vychovatelsky či dokonce politicky tvořit. Metoda je pro něj, což přejímá od Comta, ve vědě důležitější než samotná věda, ovšem vždy s hlediskem obecného dobra, se zaměřením na společenský pokrok. Odmítal akceptovat hodnocení jako součást vědy, tj. odděloval filosofii od vědy, na rozdíl od T.G.Masaryka. Jak připomíná J.Zumr, E. Chalupný nebyl pozitivistou, vycházejícím

pouze z metody shromažďování fakt a jejich zobecňování , ale uvedenou metodu překračoval , slovy I.A.Bláhy, „ racionální intuicí“.

K problému hodnocení v sociologii se vyjádřil také J.L.Fischer , který uznával, že je svým způsobem správné, že se nemá ve vědě hodnotit, tedy že se ani v sociologii nemají pronášet hodnotící soudy, otázkou ovšem je, co je a co již není hodnotící soud. Jakákoliv kritika vědy, ale i jakákoliv tvrzení předpokládá, že bylo dostatečně předmětně zdůvodněno. Předmětně, říká, „ to je český výraz pro ´ob-jekt-ti-vně´ “. Podle J.L.Fischera musíme mít neustále na mysli, že to, co nazýváme „pravdou“ , není žádnou entitou, nýbrž je to atribut , který přiřkládáme jednotlivým výpovědím. S malou obměnou přijímá jako základní kritérium ve vědě Jamesovu teorii pravdy , tzv. hodnotu nějaké vědecké teorie poznáme totiž podle toho , jak ´pracuje´ (works), jak je účinná , co a jak dokáže vyložit. Vědecká práce, podle J.L.Fischera, je vždy závislá na době v níž se nachází, takže je vědecké bádání sociálně podmíněné.

I když se k principu objektivismu formálně hlásili téměř všichni čeští sociologové, přesto jejich konkrétní postoje byly výrazně odlišné. E.Rádl kriticky posuzoval tehdejší formalistický sociologický objektivismus jako únik, vědu pro vědu , způsob alibismu či estétismus, strach zaujmout jasné stanovisko. ²Vědce neučiní peníze, peněz je zapotřebí pro provedení konkrétních programů, E. Rádl připomínal vědcům, inteligenci, že může bojovat za vyšší platy, ale , že tento boj je „ve vztahu velice nepřímém k ideovým otázkám,, kterými má inteligent žít“.

Na české „pozitivistické“ sociologické scéně v předválečné době došlo paradoxně k velmi plodnému období včetně místy ostrého kritického vyhraňování a sporů. Etika vědeckého náhledu v sociologickém hodnocení se tak stala konfliktním bodem odlišných přístupů obou zmíněných škol. Nutno ovšem dodat, že to byl boj velmi ostrý, místy až dehonestující .

V případě E.Chalupného , který byl osobnostně velmi nekompromisní a nezávislý bez ohledu na důsledky , které to může mít pro jeho akademickou dráhu. Jeho kritické poznámky se nevyhnuly žádné autoritě, zejména ovšem směřovaly vůči F.Krejčímu, J.Královi a jeho spolupracovníkům či E.Rádlovi. Označil skupinu kolem J.Krále za osoby, které si našly ve vědě slušné živobytí a označil je za papírové

vědce, reprezentující „nízké pojetí vědy“³, na rozdíl od těch, kteří se vědecké práci obětovali a studovali, podle Chalupného „sociální život přímo“. Vytrvalá a neoprávněná snaha blokovat akademickou kariéru E.Chalupného na pražské univerzitě vzhledem k jeho kritickým textům a poznámkám, je učebnicovou ukázkou ztráty etiky vědy.

Neschopnosti oddělit osobu od problému, akceptovat jinou interpretaci a kritiku, bez níž věda není možná. Bohužel, prakticky poslední střet mezi pražskou a brněnskou školou se již odehrál v nesvobodných nedemokratických podmínkách roku 1949. Po dobu okupace česká sociologie paradoxně v ústraní přežívala, aby po únorovém komunistickém převratu v roce 1948 měla před již jen krátkou budoucnost.

První likvidační články proti pozitivistické sociologii byly publikované A.Kolmanem, který sociologii označil za „buržoazní pavědu“, oponoval mu ještě J.Král, ale po ukončení vydávání „Sociologie a sociálních problémů“ a vyloučení z fakulty skončil. V Tvorbě pokračoval L.Sochor, který útočným stylem stranického funkcionáře napadl i I.A.Bláhu a potažmo celou sociologii na úrovni Malé knihovny sovětské vědy, propagandistické příručky G.Aleksandrova. Nikoliv náhodou byl ministrem školství Z.Nejedlým poslán rovněž I.A.Bláha od nového vysokoškolského roku 1949 do penze a následně po čistkách se katedry sociologie změnilly na katedry marxismu-leninismu. K ukončení sociologických studií paradoxně přispěli i někteří sociologové na pražské fakultě, kteří v těchto letech navrhli zrušení sociologie a její sloučení s filosofií.

V posledním čísle Sociologické revue k sedmdesátinám I.A.Bláhy napsali jeho spolupracovníci, že dospěl k pevnému přesvědčení, „že ne lež, nenávist a násilí, ale pravda, láska a spravedlnost jsou principy úspěšně organizující lidské společnosti“, v revue byl také otisknut příspěvek E.Chalupného „Na obranu vědy a pravdy“, v němž se ohradil proti útokům L.Sochora. Obdobný osud jako I.A.Bláhu potkal i E.Chalupného a ostatní sociology bez ohledu na jejich místa působení i jistou poválečnou vstřícnost v jejich postojích, jaká se projevila u I.A.Bláhu, E. Chalupného či J.L.Fischera. Jako labutí píseň ještě zaznělo memorandum, které podali profesori

sociologie z Brna a Bratislavy na obranu sociologie na vysokých školách v roce 1949.

Z hlediska etiky vědy lze velmi dobře demonstrovat na postojích, v našem případě sociologů, nezávisle na příslušenství ke „škole“ provázanost etického postoje s odborným, vědeckým postojem. Ostatně všechny přelomové roky České republiky vždy sebou nesly těžký konflikt mezi sociálním zajištěním, postavením a vnitřním morálním postojem, postojem k pravdě, což se ovšem týkalo odborníků nejen v oblasti vědy.

Prizmatem „hodnocení“ se v sociologii na dlouhou dobu stala pouze politická, stranická a marxisticko-leninská filosofie. Sociologie metamorfózovala v historický materialismus, i když v ostatních komunistických zemích tehdejšího východního bloku se sociologie dále vyučovala s přídavkem „marxistická“. Označení „pozitivistů“ se stalo jednou z forem urážek a napadání paralelně s označením antikomunista či buržoazní ideolog.

Tradice českého sociologického pozitivismu přispěla významně ke kritickému postoji a argumentaci vůči marxismu včetně latentního „sociologického“ intelektuálního zázemí v době od roku 1948 až 1989.

Formálně se sociologie vlivem situace a možností orientovala nejvíce do roviny aplikované sociologie, analýz struktury společnosti, sociální diferenciací a mobility obyvatelstva, státně a stranicky požadovaných sociologických výzkumů (nikoliv veřejného mínění), či teorie řízení a organizace práce, problému vzdělanosti apod. Teoreticko-ideologická koncepce byla spjata s marxisticko-leninskou filosofií, případný zájem o nemarxistické směry v sociologii byl podmíněn pouze na bázi jejich kritiky, nebo bylo možno překládat a vydávat práce a autory, kteří zaujímali vstřícná či nekritická stanoviska vůči marxismu.

Rokem 1989 se opět sociologie zcela vrátila na původní místo, jaké jí ve vědecké oblasti přísluší.

Pozice českého pozitivismu je spjatá s vlivem francouzské sociologie, funkcionalismem. Naše sociologie měla před druhou světovou válkou značnou váhu a byla reprezentována dvěma školami: Brněnskou a Pražskou školou. Odlišovali se postojem v problému hodnocení v sociologii.

Kontrolní otázky

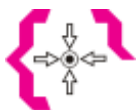
1. Jak se profilovala česká sociologie ?
2. Kteří představitelé jsou z brněnské a z pražské sociologické školy?

Literatura

Nešpor, R.Z. a kol. Dějiny české sociologie. Praha Karolinum 2000
Droženová, W., et al. Etika vědy v České republice. Praha Filosofia 2010

8. Teorie konfliktu

Cíle

Cílem kapitoly je nahlédnout na základní směry teorie konfliktu, odlišností, jak chápat sociální konflikt.

Časová náročnost

Studium kapitoly představuje 3 hodiny, systematizace poznatků a zodpovězení kontrolních otázek 60 minut.

Pojmy k osvojení

- moc
- privilegium
- prestiž
- konflikt
- konkurence

Hlavním předpokladem, jenž stojí v pozadí teorie konfliktu, je představa, že společnost se skládá ze zájmových skupin, které si konkurují.

Teoretikové konfliktu tvrdí, že společnost není udržována pohromadě konsensem, ale napětím. Některé skupiny zjevně získávají z existujícího sociálního uspořádání více než jiné. Například v předindustriální Evropě měla aristokracie pod svou kontrolou nejdůležitější zdroj: půdu. V důsledku toho mohli její příslušníci vykořisťovat nižší třídy, které půdu nevladnily. V dnešní „informační společnosti“ se stávají nejdůležitějšími zdroji znalosti a expertizy. V důsledku toho jsou vzdělané třídy často schopny uplatňovat moc nad skupinami s nižším vzděláním. Zatímco funkcionalisté nahlíží sociální uspořádání z hlediska jejich funkce pro společnost jako celek, ptají se sociologové konfliktu „Funkční pro koho?“, kdo má užitek z daného sociálního uspořádání ?, jak si dominantní skupina udržuje své postavení?

Teorie konfliktu vychází ze čtyř základních předpokladů:

1. Předpoklad nátlaku (ve společnosti existují mocenské, hierarchizované tlaky)
2. Předpoklad explozivitu (ve společnosti existují rozporné sociální struktury)
3. Předpoklad dějinnosti (ve společnosti dochází ke změnám)
4. Předpoklad dysfunkcionality nebo produktivity (jednotlivé struktury společnosti přispívají průběžně k její proměně)

Svémi kořeny tkví teorie konfliktu ve spisech Karla Marxe . Ve východiscích své teorie klade Marx důraz na význam hospodářských zdrojů v sociálních konfliktech. Nezabýval se tolik bohatstvím použitým k nákupu luxusních předmětů, ale spíše bohatstvím, které je investováno do výrobních prostředků. (Například suroviny, továrny, stroje a další prostředky, jimž lze získat další bohatství). Hospodářská

dominance je reflektována v náboženství, vzdělávací politice a dokonce i v rodinném životě.

Dělníci jsou vykořisťováni nikoliv prací jako jednotlivci, ale jako třída. Masové vykořisťování klade zákony pro kolektivní či třídní boj proti kapitalistům. Marx byl přesvědčen, že dříve nebo později většina dělníků svrhne –mírovou cestou nebo revolucí – menšinu vlastníků a šéfů.

Na počátku dvacátého století němečtí sociologové Georg Simmel a Max Weber teorii konfliktu rozšířili tím, že k výčtu zdrojů provokujících soutěž a konflikt mezi skupinami ve společnosti přidali moc a prestiž.

Revoluční potencionál může existovat ve věcech kapitalistických společnostech, ale praktické uskutečnění nějaké třídní akce je něco jiného.

Podle Weberova názoru Marx zveličil význam materiálních faktorů (výrobních prostředků), jakožto determinant idejí a konfesního systému ve společnosti. Weber tvrdil, že „čistě“ materialistické vysvětlení společenského života je neúplné.

Vliv M.Webera – askeze a kapitalistický duch, byrokracie – typy panství : tradiční, charismatické a legální.

Sociologové revidovali teorii konfliktu v jiných směrech. L. Coser obohatil teorii konfliktu o některé prvky funkcionalismu. Tvrdil, že jednou z funkcí konfliktu mezi skupinami je posilování solidarity v rámci skupin. Jde-li například stát do války, spojí se občané proti společného nepříteli a konflikty v rámci státu jsou zapomenuty. Coser také tvrdí, že v moderních společnostech se nejrůznější konflikty (mezi rasovými a technickými skupinami, muži a ženami, starými a mladými apod.) navzájem kříží, čímž chrání společnost před rozdělením na nepřátelské tábory.

V šedesátých letech minulého století L. Coser a R. Dahrendorf se stali představiteli směru Teorie sociálního konfliktu, funkci sociálního konfliktu a kde nezávisle na sobě postulovali tvrzení, že konflikt je všudypřítomný a je znakem stability systému.

Na rozdíl od T. Parsonse, který vnímal sociální konflikt jako výraz nestability systému, R.Dahrendorf chápal konflikt naopak jako výraz stability. Nemocný člověk u T. Parsonse ohrožuje funkčnost systémů, R. Dahrendorf tvrdí, že nemoc může být zdravou reakcí na nemocné prostředí, nemoc jako indikátor nutnosti řešit problémy. Ahistoričnost, absence konfliktů, to je znakem utopie, ne projev funkční, vyvíjející se společnosti.

L.Coser v návaznosti na G.Simmela rozlišuje dva druhy konfliktů: realistický a nerealistický konflikt. Realistický konflikt slouží jako prostředek k dosažení určitého, žádaného cíle a tím odstranění existující frustrace. Nerealistický konflikt se projeví tehdy ,když neexistuje shoda mezi cílem a prostředkem k tomuto cíli. K uvolnění konfliktu existují ve společnosti tzv. ventilující instituce, které kanalizují konflikt například do masové demonstrativní podívané. Horší alternativou je směřování nerealistického konfliktu směrem k vyhledávání „obětních beránků“.

R.Dahrendorf se stavěl kriticky ke strukturálnímu funkcionalismu spjatého s T. Parsonsem právě s ohledem na odlišné interpretování sociálního konfliktu.

Jiní teoretikové konfliktu, například I. Wallerstein (1930), aplikoval Marxův model třídního boje na světový systém a více než na třídní vztahy v rámci společnosti, soustředil sou pozornost spíše na hospodářské vztahy mezi státy. „První svět (vyspělé západní země“) jsou považovány za mezinárodní vládnoucí třídu a Třetí svět za vykořisťované námezdní pracovníky.

Konfliktualistický pohled se v sociologii dostal do popředí zájmu v šedesátých a sedmdesátých letech, v období, kdy bylo zpochybňováno mnoho institucí. Nabízel dynamičtější pohled na společnost, jenž odpovídal času proměn. Avšak teorie konfliktu tím, že se zaměřují jen na zdroje napětí ve společnosti, mají sklon přehlížet zdroje harmonie a konsensu.

Dnes většina sociologů zaujímá střední pozici. Sociologové konfliktu uznávají možnost spolupráce v úsilí uspokojit základní potřeby, dokonce i mezi skupinami, jejichž zájmy se navzájem vylučují. Funkcionalisté přiznávají, že různá individua a skupiny ve společnosti mají různé názory na to jak by společnost měla vypadat. Rozdíl mezi těmito dvěma školami dnes tkví spíše v důrazu na jednotlivé složky společnosti a jejich smysluplnou stabilizační funkčnost, kde má své místo i jistá konfliktnost jako znak stability, protože jen nerovnovážný systém je nejstabilnější. Funkcionalisté se soustřeďují na síly, které udržují společnost pohromadě, zatímco konfliktualisté se zaměřují na síly jež hrozí společnost rozdělit.

Poznámka

Jak interpretovat konflikt – to je stěžejní otázka. Můžeme konflikt charakterizovat jako výraz stability společnosti, nebo naopak jako destabilizaci společnosti. Kde jsou únosné hranice konfliktu a jak jej regulovat.

Kontrolní otázky

1. Proč jsou tak odlišné interpretace sociálního konfliktu?
2. Která sociologická interpretace konfliktu podle vás je výstižnější a proč ?
3. Kdo reprezentuje odlišné postoje v teorii konfliktu?

Souhrn

Hlavním předpokladem, jenž stojí v pozadí teorie konfliktu, je představa, že společnost se skládá ze zájmových skupin, které si konkurují.

Teoretikové konfliktu tvrdí, že společnost není udržována pohromadě konsensem, ale napětím. Funkcionalisté se soustředí na síly, které udržují společnost pohromadě, zatímco konfliktualisté se zaměřují na síly, jež hrozí společnost rozdělit.

Konfliktualistický pohled se v sociologii dostal do popředí zájmu v šedesátých a sedmdesátých letech, v období, kdy bylo zpochybňováno mnoho institucí. Nabízel dynamičtější pohled na společnost, jenž odpovídal času proměn. Avšak teorie konfliktu tím, že se zaměřují jen na zdroje napětí ve společnosti, mají sklon přehlížet zdroje harmonie a konsensu.

Literatura

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.

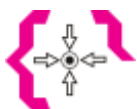
Petrusek, M. *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.

Pongs, A. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV, 2000

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.

Šubrt, J. (ed) *Soudobá sociologie. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008

9. Interpretativní sociologie

Cíle

Cílem kapitoly je seznámení s hlavními tezemi, zájmy sociologie Interpretativní, orientované na každodenní chování jedince ve společnosti, jde o orientaci k mezilidským problémům, odklon od velkých teorií jako byl a je funkcionalismus či teorie konfliktu.

Časová náročnost

Studium kapitoly a osvojení učební látky vyžaduje 3 hodiny; případné prohlubující studium z dalších zdrojů informací dalších 60 minut.

Pojmy k osvojení

- . významy
- . symboly
- . interakce
- . já
- . role

Funkcionalistická a konfliktualistická perspektiva zkoumá strukturu společnosti jako celkem a roli velkých sociálních sil v udržování její stability nebo vyvolání změny.

Všichni sociologové však uznávají, že společnosti se skládají z individuálních aktérů. Abychom porozuměli společnosti, musíme také rozumět tomu, jak se tito sociální aktéři rozhodují, řídí své životy a navzájem se ovlivňují. Toto je cílem třetí klasické teoretické perspektivy v sociologii symbolického interakcionismu.

Symbolický interakcionismus začali na počátku dvacátého století rozvíjet američtí sociologové George Hebert Mead (1863 – 1931) a Charles Horton Cooley (1864 – 1924) a dále jej rozpracoval Herbert Blumer (1900 – 1987), Erving Goffman (1922 – 1982), Howard Becker (1944) a další.

Sociologové této školy se méně zabývají sociálními jevy v makrorovině a zabývají se více každodenním chováním lidí a vztahy mezi nimi. Symbolický interakcionismus vychází z předpokladu, že značnou část chování lidí neurčují pouze objektivní charakteristiky situace, ale význam, jenž lidé těmto situacím připisují. Tuto ideu vyjádřil W.I. Thomas často citovaným připomenutím „Definují-li lidé situace jako reálné, jsou tyto situace ve svých důsledcích reálné“. Jinými slovy, naše subjektivní interpretace světa do značné míry určují, jak se budeme chovat.

To čemu říkáme „realita“ je ve skutečnosti sociální konstrukt, něco čemu kolektivně věnujeme pozornost a označíme to za reálné, zatímco jiné jevy považujeme za irelevantní. Například ve Spojených státech jsou považováni bílí a černí lidé za příslušníky dvou různých ras, ale předpokládá se, že tyto dvě různé rasy mají mnoho společného. Nicméně o Afroameričanech se často předpokládá, že mají „přirozené“ atletické předpoklady, například pro basketbal. Ve skutečnosti mohou Afroameričané nabývat stejné výšky i síly jako ostatní lidé a pouze menšina jsou atletické superhvězdy. Totéž se týká bělochů. Rozdíly v rámci rasových kategorií převažují nad rozdíly mezi rasami. Protože však věříme, že lidi lze klasifikovat jako „bílé“ a „černé“ a protože věříme, že rozdíly mezi nimi jsou reálné, jsou reálné i ve svých důsledcích.

Symbolický interakcionismus spočívá na několika navzájem propojených východiscích. Lidé, aby se mohli zapojit do nějaké společné činnosti, musí mít nějaké komunikační prostředky. Komunikujeme spolu prostřednictvím symbolů jimiž nejsou jen slova a věty, ale také gesta a činnosti, které získaly nějaký sociální význam.

Tomu, co chování a události znamenají, se učíme v interakcích i s jinými lidmi, které od nás vyžadují, abychom svoji činnost a její interpretaci přizpůsobili činnostem a interpretacím druhých. Dokonce i naše identita ve smyslu *já* je do značné míry založena na tom, jak vidíme naše jednání se odrážet v očích druhých – Charles Horton Cooley to vyjádřil slovním spojením „odrcadlené já“. Naše já není nikdy stabilní, je podřízeno neustálé redefinici a revizi jakožto výsledek sociální interakce. Někteří představitelé symbolického interakcionismu načrtli analogii mezi sociálním životem a divadlem v tzv. *dramaturgickém přístupu*. Ten nejlépe vystihuje známá pasáž z „Jak se vám líbí“ W. Shakespeara:

Celý svět je divadlo,
všichni lidé jsou herci,
mají své nástupy a odchody,
jeden člověk hraje mnoho rolí.

Stejně jako ve hře musí na jevišti každý herec hrát nějakou roli, tak každý člen společnosti má nějakou roli vůči ostatním členům (manžel nebo manželka, student nebo učitel). Obdobně jako herci na jevišti hrají svoji roli podle scénáře, aktéři ve společnosti dodržují pravidla přijatelného chování. Mají však v každé roli prostor pro improvizaci. Každý herec předvádí svoji interpretaci, která částečně závisí na tom, jak je role napsaná a částečně na jeho přínosu pro roli, na tom, jak pojmu své role ostatní herci a na tom, jak reaguje publikum, ať už reálné nebo imaginární.

Nicméně, pokud se herci své roli příliš vzdálí, budou pravděpodobně označeni za „devianty“. Každý člověk ve společnosti, stejně jako herec v divadle, hraje během svého života mnoho rolí.

Etnometodologie

Jiní sociologové v rámci této široké teoretické perspektivy, kteří jsou nazýváni „*etnometodologové*“, nezaměřují svoji pozornost na role, které lidé vědomě hradí, ale na rutinní, všednodenní chování lidí, které se považuje za samozřejmé.

Etnometodologové tvrdí, že cementem společnosti, který ji udržuje pohromadě a umožňuje sociální život, že podloží široce přijímaných ale neuvědomovaných pravidel, která si lidé uvědomí jen když je někdo poruší. Vezměme si jako příklad každodenní pozdravy: „Ahoj, jak se máš?“ „Dobře, a ty?“. Na první pohled se zdají být tyto reflexní promluvy triviální. Ale představte si, co by následovalo, kdybyste je ignorovali.

Kdybyste nepozdravili své kolegy nebo neodpověděli na pozdrav. možná stráví půl hodiny přemýšlením nad tím, zda jste je ignorovali záměrně a jak by se měli zachovat až vás potkají příště. Konformita vůči očekávání a další zvykové chování buduje základní důvěru, která je nezbytná pro všechny sociální interakce.

Fenomenologická perspektiva byla dále rozpracovávána v sociálním konstruktivismu autorů P. Berger a T. Luckmann „ Sociální konstrukce reality :Pojednání o sociologii vědění. Základní tvrzení je, že společnost je výtvozem člověka, je objektivní realitou. Sociologie se začíná obracet a analyzovat realitu každodennosti, všednosti (institucionalizaci, legitimizaci a internalizaci). Téma konstruktivismu se promítá do základních témat i v psychologii : systemická psychologie, filosofie : radikální konstruktivismus a konečně zde zmíněný konstruktivismus. Témata postmoderní sociologie, k níž se přiklání i N. Luhmann.

Sociolingvistika

Jiná oblast nedávného zájmu symbolických interakcionistů je *sociolingvistika*: studium sociálních faktorů ovlivňujících řečové vzorce. Sociolingvisté tvrdí, že lidé neužívají řeč (a neverbální narážky) jenom ke sdělování informací, ale také proto, aby se umístili ve vztahu vůči ostatním. Nejvíce je zajímá tento „tichý jazyk“. Jakých konverzačních technik například využívají muži, aby si udrželi dominantní pozici vůči ženám?

Proč afroameričané vymýšlejí nová slova, věta a gramatické stavby? Jiní symboličtí interakcionisté se zajímají o *nevědomé znalosti*, nevyslovené porozumění a dovednosti, jichž využíváme, aniž bychom přemýšleli o tom, co děláme a bylo by pro nás těžké to vysvětlit. Například basketbalová superhvězda Michael Jordan ví, jak perfektně nahrát, ale možná by neuměl vysvětlit, jak to dělá. A podobně je tomu s mnoha každodenními dovednostmi.

Fenomenologická sociologie

Směr v sociologii vycházející z fenomenologie E.Husserla a její vznik je spjat s A.Schutzem, který uprchl 1939 z Německa do USA a tam zprostředkoval myšlenkové podněty z fenomenologie do oblasti sociologické teorie. Jedná se o porozumění každodenního života, „životního světa“ (Lebenswelt) každého jedince i způsobů, jak rozumí mechanismům umožňujícím jejich „každodennost“ (svět každodenní je vysvětlován jako everyday life). Orientovanost na osobní zkušenost jednotlivce vede k pochopení zkušenostních procesů. Orientuje se na popisnost a porozumění okolního světa, nikoliv na vysvětlování každodenních sociálních jevů. Současně došlo k formulování teorie jednání (vliv M.Webera) a typizace (E.Husserl). Došlo tak v sociologické interpretaci k rozšíření pojetí fenomenologie „životního světa“ směrem k sociologii „každodennosti“. K tomuto směru patří také P-L-Berger a T.Luckmann, kteří společně vydali známou studii (přeloženou i do češtiny) *Konstrukce sociální reality* (1966).

Ačkoli mají mnoho různých oblastí zájmu, zaměřují symboličtí interakcionisté svoji pozornost stejným směrem.

Pro tyto sociology jsou základními otázky typu: „Jak lidé interpretují své sociální scénáře?“ „Jak dospějí ke společnému chápání a nevědomým znalostem?“ „Jak každodenní interakce podporuje a modifikuje sociální definice reality?“

Symboličtí interakcionisté zejména pozorují a zaznamenávají sociální drama do co nejmenších detailů. Zabývají se emocemi účastníků i jejich otevřeným manifestním chováním.

10. Stručné shrnutí jednotlivých směrů

Cíle

Cílem této kapitoly je získat přehled – srovnání jednotlivých sociologických směrů a na příkladech si přiblížit odlišnosti interpretací

Časová náročnost

Studium kapitoly: 30 minut + prohlubující studium ve zdrojích odborných informací: 30 minut

Pojmy k osvojení

Funkcionalismus

Konflikt

Symbolický interakcionismus

Funkcionalismus

Teorie konfliktu

Symbolický interakcionismus

Základní předpoklady

Společnosti jsou integrované systémy specializovaných na sobě závislých částí

Společnosti jsou konkurenční arény, v nichž různé skupiny soupeří o kontrolu nad vzájemnými zdroji (bohatství, moc a prestiž)

Struktura společnosti je tvořena interakcemi

Sociální život závisí na konsensu a spolupráci. Konflikt je obvykle destruktivní.

Sociální život nutně generuje neslučitelné zájmy, protikladné cíle a konflikt. Konflikt může být prospěšný.

Sociální život závisí na tom, jak aktéři interpretují své role a jakému publiku hrají.

Náhla změna zpravidla naruší

Změna je nutná, dokonce žádoucí.

Ke změně dochází, když aktéři na základě scénáře improvizují.

Úkolem sociologa je vysvětlit, jaké důsledky má existence jednotlivých částí pro celek a jak jsou navzájem sociálního

Úkolem sociologa je identifikovat konkurenční zájmy a ukázat jak si ti, kdo jsou u moci, udržují

Úkolem sociologa je pozorovat a zaznamenávat projevy

podrobnosti propojeny.

svoje postavení.

dramatu.

Klíčové otázky

Jakou funkci v sociálním systému plní sociální vzorce a jaký je jejich vztah k ostatním částem? (jaké jsou důsledky sociálních vzorců?)

Kdo má moc utvářet stávající sociální uspořádání a kdo z nich má prospěch?

Jaká jsou nevyslovená ujednání. Jak aktéři interpretují role v sociálním dramatu?

Hlavní slabiny

Nenakládají adekvátně s mocí a změnou.

Neschopnost vysvětlit sociální harmonii a kohezi.

Nedokáží propojit data o bezprostředních interakcích a velkými sociálními událostmi

Obvyklá roviny analýzy

Makrorovina – zkoumání struktur celé společnosti

Makrorovina – zkoumání celospolečenských konfliktů

Makrorovina – zkoumání pravidelností v bezprostředních interakcích.

Hlavní předmět zkoumání

Vztahy mezi prvky společnosti, mají funkce a dysfunkce.

Skupinový zápas o vzácné zdroje. Jak mocní ovládají méně mocné.

Bezprostřední. Jaké interakce. Jak lidé prostřednictvím symbolů budují sociální svět.

Klíčové pojmy

Struktura, funkce, rovnováha, systém, vzájemná závislost.

Nerovnost, moc, konflikt, soutěž vykořisťování, privilegium, prestiž

Symboły, interakce, definice situace, já, role

Uplatnění ve vysvětlení rozvodovosti (jako příklad interpretace)

Spolu s erozí tradičních funkcí rodiny slábnou rodinné svazky a roste rozvodovost.

Je-li hospodářská sféra doménou mužů, je rozvodovost nízká, protože ženy mají proti neuspokojenému manželství méně alternativ.

Industrializace s urbanizací vedou k redefinici lásky, rodičovství a rozvodu.

Kontrolní otázky

- 1.. Jaký byl důvod odklonu od velkých sociologických teorií a příklon k Interpretativní sociologii ?
2. Které směry v Interpretativní sociologii znáte?
3. Čím se liší směry v Interpretativní sociologii a proč?

Souhrn

Sociologové této školy se méně zabývají sociálními jevy v makrorovině a zabývají se více každodenním chováním lidí a vztahy mezi nimi. Symbolický interakcionismus vychází z předpokladu, že značnou část chování lidí neurčují pouze objektivní charakteristiky situace, ale význam, jenž lidé těmto situacím připisují. Tuto ideu vyjádřil W.I. Thomas často citovaným připomenutím „Definují-li lidé situace jako reálné, jsou tyto situace ve svých důsledcích reálné“. Jinými slovy, naše subjektivní interpretace světa do značné míry určují, jak se budeme chovat.

Sociologové v rámci této široké teoretické perspektivy, kteří jsou nazýváni „etnometodologové“, nezaměřují svoji pozornost na role, které lidé vědomě hradí, ale na rutinní, všednodenní chování lidí, které se považuje za samozřejmé.

Jiná oblast nedávného zájmu symbolických interakcionistů je sociolingvistika: studium sociálních faktorů ovlivňujících řečové vzorce. Sociolingvisté tvrdí, že lidé neuvítají řeč (a neverbální narážky) jenom ke sdělování informací, ale také proto, aby se umístili ve vztahu vůči ostatním.

Fenomenologická sociologie je směr který převzal podněty z fenomenologie do oblasti sociologické teorie. Jedná se o porozumění každodenního života, „životního světa“ (Lebenswelt) každého jedince i způsobů, jak rozumí mechanismům umožňujícím jejich „každodennost“ (svět každodenní je vysvětlován jako everyday life). Orientovanost na osobní zkušenost jednotlivce vede k pochopení zkušenostních procesů. Orientuje se na

popisnost a porozumění okolního světa, nikoliv na vysvětlování každodenních sociálních jevů.

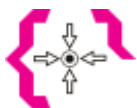
Literatura

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum, 2008

11. Metamorfózy interpretací soudobých společností (vybraná témata)

Cíle

Cílem kapitoly je získání přehledu vybraných sociologických témat soudobé společnosti. Variabilita odlišných náhledů souvisí s neujasněností sociologických témat a hledáním alternativních pohledů na stále komplikovanější svět, společnost.

Časová náročnost

Studium kapitoly a osvojení učební látky vyžaduje 5 hodin; případné prohlubující studium z dalších zdrojů informací dalších 60 minut.

Základní zvládnutí terminologie tématu a stěžejních souvislostí vyžaduje, prohlubující studium dalších 60 minut.

Pojmy k osvojení

- Společnost vědění
- Riziková společnost
- Společnost společnosti
- Dezintegrovaná společnost
- Dromokracie – dromologie
- Letargická společnost
- Globální společnost

Společnost vědění

Podle H. Willke je znakem této společnosti to, že do popředí již nevystupuje žádný samostatný systém, společnost není hierarchizována, ale heterarchizována (heterarchie – heteros znamená ten druhý, soused, archein počátek). Systémy operují paralelně vedle sebe a jsou autonomní a o společnosti vědění můžeme hovořit pouze tehdy, když funkční oblasti společnosti jsou odkázány na nutnou a vyžadovanou produkci nového vědění. Dochází ke stírání dosavadních existujících rozdílů mezi sociálními vrstvami, které byly založeny na kapitálu a přechází k rozdílům založených na zkušenostech a vzdělání. Bude docházet ke změně celkové ekonomické struktury směrem ke komplexním, na vědění založeným službám i produktům. Problémem je přesun jednoduché práce do jiných zemí „outsourcing“. Poklesne tak možnost zaměstnávat ve společnosti osoby v tzv. jednoduchých oblastech. Vědění ovšem nelze považovat za trvalou pravdu, ale pouze jen za zdroj vyvěrající z komplementárního vědění všech oborů.

Riziková společnost.

Velký ohlas získala teorie rizikové společnosti formulovaná U. Beckem , v níž se jednalo o pokus uchopit stále rychlejší sociokulturní změny ve vyspělých zemích a formulovat sociologickou teorii založenou na respektování všech politických aspektů, které tato riziková doba přináší. V souvislosti s ekonomickým rozvojem jsou stále více extrémně zvyšována rizika nejen technická, ale i ekologická, vědecká i politická. Soudobá etapa ve vývoji společnosti produkuje konflikt mezi bezpečností a současně destruktivními riziky přesahující existující institucionalizovaný systém. Tím narůstá konflikt mezi produkcí a jejími důsledky, konflikt , který se nebude odehrávat mezi Východem a Západem, ale v konfliktu regionů, skupin, konfliktu mezi dvěma modernami.

Společnost společnosti

Vstoupili jsem do věku rizika, musíme si zvyknout žít s rizikem, jako by to byl virus, vyvozuje zase N.Luhmann. Jde o to, že musíme si být vědomi, že riziko v životě je nevyhnutelné, nesmíme se mu vyhýbat, protože tím bychom se vystavovali ještě většímu riziku. Změnu od společnosti bezpečné ke společnosti rizikové jsem se dostali, či takovým mezníkem, byla černobylská katastrofa. Žádná technika nám bezpečnost nezaručí. Riziko se stalo významným sociálním činitelem. Volba povolání, obrana individuálních hospodářských zájmů, rozhodnutí o našem místě bydliště, to vše bývala jednoduchá volba. Dnes se za chyby nebo ukvapenost v těchto věcech draho platí. Riziko je v tom, že spějeme k nenormálním vládám nebo k jakýmsi mumifikovaným útvarům neschopným změny, intelektuálové již nejsou nositeli naděje, mohou však sehrát důležitou roli jako šířitelé svých znalostí.

Odmoralizovaná společnost.

Hovořit o morálce dneška není nové téma, pravidelně se vyjevuje v okamžicích debat vyhrocující se zejména v okamžicích prožívání mravní krize ve společnosti.

Velké ideologie se zřítily – komunismus, socialismus, náboženství i samotný kapitalismus, existují kapitalisté, ale problémem je, že nevěří v kapitalismus. Tato absence idejí, na nichž závisí funkčnost malých sociálních skupin, má závažné důsledky na stabilitu mezilidských vztahů, stabilitu zakotvenosti člověka ve veřejném prostoru a je úzce spjatá s krizí důvěry. Základní problém tkví ve vizi moderny, protože údělem moderny bylo (je) odmítání tradice a tradice je vždy spjatá s porozuměním a porozumění předpokladem důvěry. Krize důvěry je krizí porozumění.

Podle Luhmanna morální normy zavazující a hodnotící naše jednání mohly platit pouze v hierarchicky uspořádaných společnostech minulosti. V tezi „Paradigm lost: O etické reflexi morálky“, můžeme vidět vrchol funkcionálního pojetí morálky. „Společnost diferencovaná do funkcionálních systémů musí tedy rezignovat na morální integraci...Tedy morální inkluze jako dřív, avšak bez morální integrace společenského systému“ . Morálka se stala zvláštním druhem komunikace (úcta – neúcta).

Luhmannovo stanovisko je, že jediné možné porovnání umožňuje pouze pohled vnějšího pozorovatele, ovšem za podmínky vlastnění operativního nástroje – teorie sociální evoluce. Proto moderna a ne teorie systémů si vynutila radikální obnovu interpretace základních pojmů, jako je společnost – politika - člověk. Slova zůstávají, ale smysl, jejich význam se změnil. Z antické filosofie pramení představa, že lidé jsou různí, někoho můžeme posuzovat lépe jiného hůře, asi tak jako v přírodě je různost jablek, některá jsou výborná ,chutná, jiná horší. Společnost tak tvoří jedinci dokonalí i zkorumpovaní, neschopní. Proto rozumné je takové uspořádání společnosti, v níž dokonalí jedinci ovládají nedokonalé.

Tradice střeoevropského hierarchického uspořádání nese představu života zorganizovaného tak, že „podíl na rozumu“ (Aristotelés) se ve vztahu k původu a získané výchově přirozeně uspořádal tak, že v čele občanů nebo aristokracie stáli lidé, u nichž se ctnosti a rozum vyskytovaly výrazně častěji, než u jedinců, kteří se nacházeli níže ve společenském žebříčku.

Zde také pramení představa „Summum bonum“, pramenící shora dolů. V přirozeném uspořádání rozumu je každý člověk součástí politického společenství. Tato společnost sice také vytváří korupci, ale je soudržná a nemá zásadní problémy s integrací.

Luhmann vyvozuje, že teprve moderna přináší problém integrace. Moderna se již na jedince nemůže spoléhat, protože jej sama vysvobodila z přirozeného pořádku přírody. Tím, že z jedince vytvořila sebevědomé individuum – tím jej zbavila vyhrazeného místa ve společnosti. Spjatost, poskytující člověku pevnou půdu pod nohama se rozvolnilo. Tato změna změnila také pojem „společnost“, a to tak, že ji už nelze považovat za BIOS (propojenost životů), ale za systém komunikativního dorozumívání.

S pojmem člověk se však ztratil i pojem „moc“, jedinec se ocitl v nové situaci, můžeme podle N. Luhmanna hovořit o vzniku perverzní selektivity. Místo starého rozumu spjatého s nasloucháním, začíná své místo vytvářet nový rozum porovnávání, který nenápadně, ale stále výrazněji přerušil skrytý hlas přírody. Zmíněný nový rozum je zakotven ve funkcionalistické metodě a odpovídá porovnávání, nazvané inteligencí. Z pohledu funkcionalistického se následně může porovnávat cokoliv, například láska s penězi.

Perverzní selektivita.

Osvícenství zahájené americkou revolucí a následně francouzskou revolucí, dávající akcent na racionalitu jako cesty vymanění se z područí aristokracie a duchovenstva, využívá peníze a vzdělání jako nejdůležitější zbraně v boji měšťanstva proti starému uspořádání společnosti.

Podle Luhmanna došlo ke zradě osvícenského ideálu vzdělanosti, který měl vést k odstranění rozdílů ve společnosti. Naopak byl vytvořen stav perverzní selektivity, perverzní je proto, že již nemá sociální funkci. Přinejmenším v těch společnostech, kde se zvyšují hluboké rozdíly životních šancí. Moderní společnost z peněz a vzdělání vytvořila perverzní selektivitu, která veškeré pedagogické ideály z doby osvícenství změnila v pouhé zdání. Idea vzdělání, která měla spojovat (BIOS), v současnosti rozděluje, vytváří novou selektivitu, vzdělání začalo vytvářet rozdíly mezi lidmi, mezi vzdělanými a nevzdělanými. Narůstající rozdíly se stávají funkčně nepotřebné, jsou vedlejší produktem společnosti, i když ze setrvačnosti ještě existuje mozaika funkčních oblastí (politika, věda, láska, ekonomie, právo či sport).

Nová dichotomizace - vzdělání rozděluje společnost

Věda, vědění a zejména vzdělání, již v současnosti nespojuje, stala se jen jedním ze systémů, a tak rozděluje společnost, morálka se v heterachickém systému systémů rozdrobila a etika se stává jen zastřešující, ale nepropojující teorií. Odkaz na etiku ve vědě tak může být jen manévrem, jak se vyhnout otázce „své“ morálky. Osvícenský

ideál vědění-vzdělání již nespojuje, ale odděluje. Podle Luhmanna tak vzniká nová dichotomizace společnosti.

Moderní pořádek funkčních systémů je podle Luhmanna pořádkem bez pořadí a výhod. Globalizace se uskutečňuje na úkor demokracie a právního státu. Privilegovaní, mající vzdělání mohou využívat peníze, mít postavení, zaměstnání. Na druhé straně jsou lidé neprivilegovaní, bez možnosti vzdělání, bez dostatku finančních prostředků, lidé marginalizovaní. V současnosti žijeme ve světové společnosti, která se neustále rozvíjí stále větším počtem operací, ale operací slepých, a to způsobuje, že na hranici systémů narůstá stále více problémových situací. Podle Luhmanna krize již vyčerpané, funkčně diferencované společnosti se dramaticky manifestuje vyloučením miliónů lidí z potřebných procesů společenské komunikace. Dochází tak k „produkci“ nadbytečných těl, protože když někdo nemá práci, peníze, stabilní domov, či dokonce ani dokumenty, nemůže své děti vodit do kvalitních škol.

Proto Luhmann vymezuje na jedné straně oblast privilegovaných, tj. mluví o lidech jako o osobách, v oblasti vyloučených již ale jako o tělech.

Inkluze – exkluze.

Podmínky inkluze varují se společenskou diferenciací, v moderní společnosti se musí předvídat více možností než v tradičních společnostech a nelze je již hierarchizovat, to znamená lineárně uspořádat. Vzrůstající komplexita společnosti (podle T.Parsonse je to výsledek průmyslové i politické revoluce) ruší i klasický pevný vzorec inkluze a inkluze výrazně individualizuje.

Inkluze je proto chápána jako forma jejíž vnitřek (inkluze) je označen jako šance sociálního zohlednění osob, jejichž vnějšek zůstává neoznačen. Inkluze tedy existuje jen tehdy, je-li možná exkluze. (Luhmann1991: 166 – 175)

Institucionalizace forem inkluze – exkluze v různých kulturních kontextech je následně vnímána jako normální. V našich podmínkách se tím rozumí, že společenský systém vytváří pro určité osoby místa, v jejichž rámci se mohou chovat komplementárně s ostatními obdobně stojícími lidmi, splňují očekávání jejich i druhých v této skupině, prostě aby se cítili jako ve svém domově. Ve stratifikovaných společnostech se mění uspořádání inkluze – exkluze v sociální rozvrstvení. Svůj

sociální status nacházíme ve vrstvě, k níž náležíme a tím je diferencována inkluze. Podle toho kde jsem se narodil či kde jsme byli přijati jako doma.

Na rozdíl od T. Parsonse, který nahlíží na sociokulturní evoluci jako adaptivní diferenciaci, hodnotovou generalizaci, N. Luhmann opouští lineární koncept a klade si otázku jak souvisí proměnná inkluze/exkluze (Luhmann 1996: 618) s formami systémové diferenciaci společnosti. Formy diferenciaci jsou interpretovány jako pravidla pro opakování diferencí inkluze a exkluze uvnitř společnosti, ale také jako formy, které předpokládají, že se účastníme na samotné diferenciaci a jejich exkluzích, ale ještě nejsme vyloučení.

V jednoduchých společnostech mohl být v případě exkluze potlačen každý kontakt vyhnáním, nebo zřeknutím se, ve vyspělých kulturách tomu již tak není. Diferenciaci inkluze/exkluze je nyní rekonstruována uvnitř společnosti. Pro sociální kohezi, podle N. Luhmanna zůstáváme stále odkázáni na usazenost, regulérní interakci nutnou k vytváření spolehlivých očekávání, což ale vyžaduje exkluze, které nelze ignorovat a vyloučit i z marginální komunikace. Sami se částečně rekrutujeme z této oblasti, například poutnictví, tuláctví či vandrování plní sociální funkce a nemůže platit jako indikátor exkluzí. V dřívějších společnostech vždy existovalo více alternativních rolí, které měly smysl pro funkčnost society, protože umožňovaly volbu své životní strategie, která nemusí být příliš akceptována, ale je smysluplná pro jedince, kterému může vyhovovat.

Sémantika, lze říci, jako oficiální paměť společnosti, tematizuje podmínky inkluze a exkluze a vždy poukazuje na varující příklady, co je dysfunkční, ohrožující společnost. Ještě v 18. století byla sémantika inkluze postulátem lidských práv. Kdybychom sledovali ideologii lidských práv, tak se jeví jako jediný problém moderny v tom, že tato práva nejsou dostatečně realizována.

Idealizace postulátu úplné inkluze všech lidí do společnosti vytváří klamavé zdání o vznikajících problémech. S funkcionální diferenciací systému společnosti se uspořádání vztahů inkluze a exkluze změnilo ve funkcionální systémy – a problémem je, že již neexistuje žádná centrální instituce, i když podle N. Luhmanna se do této pozice v současné době ráda stylizuje politika, která by měla zabezpečovat funkčnost dílčích systémů.

Kolik bude k dispozici peněz jednotlivcům, o tom se rozhoduje v hospodářském systému, pokud chceme uplatňovat právní nároky s vyhlídkou na svůj úspěch, musíme se obrátit na právní systém. Náboženský systém zase předestírá podmínky

za nichž můžeme být chápáni jako religiózní jedinci, a v případě usuzování, co je, či co můžeme uzнат za umělecké dílo, o tomto se zase rozhoduje v systému umění. Poskytované vědecké poznání (co považujeme za výsledky vědy), vyplývá z programů a výsledků vědeckého systému. Můžeme se oddávat, jako účastníci zmíněných systémů pocitu inkluze, ovšem ve skutečnosti to není jen otázka menšiny či většiny, nebo diskrepance očekávání a skutečnosti.

Závažným problémem je, že se na okrajích systému začínají formovat efekty exkluze, způsobující negativní integraci společnosti. Jde o faktické vyloučení z funkcionálního systému, absence práce, žádný příjem, žádný průkaz, absence stabilních intimních vztahů, zamezení přístupu ke smlouvám, k soudní právní ochraně, nemožnost rozlišit politické volební programy od karnevalových zábav. Nedostatek lékařské péče, výživné zabezpečení, to vše se stává latentně značným nebezpečím pro celou společnost.

Sociologové mají tendenci, zdůrazňuje N. Luhmann, uvedený problém exkluze týkající se velké části obyvatelstva, podílející se svoji prací na funkcionálním systému společnosti jako čistě problém sociálního rozvrstvení. Ovšem jedná se o o zlehčování problému, obdobně jako sémantika lidských práv nakonec míří ke stížnostem bez konce i adresáta.

Dřívější alternativní role tuláků, bezdomovců, žebráků či vojenských zběhů dnes mají jinou závažnost, mají také jinou strukturu – jsou přímým důsledkem funkcionální diferenciacie společenského systému. Kdo nemá žádnou adresu, nemůže se přihlásit do školy (Indie), kdo neumí číst a psát, nemá šanci na trhu práce a můžeme dokonce diskutovat o tom zda těmto lidem odebrat politické právo (Brazílie). Pokud člověk nenalezne možnost ubytování jinak než ilegálně, nepožívá žádnou právní ochranu. Uvedených příkladů můžeme nalézt v každé společnosti.

N.Luhmann varuje před tím, že důsledkem uvedených problémů je fakt, že exkluze integruje silněji než inkluze, společnost je tedy – přesně naopak než za režimu stratifikace (T.Parsons) - ve své nejnížší společenské vrstvě výrazně více integrovaná, než ve vyšších sociálních vrstvách.

V dolní vrstvě se může zřítí stupně svobody, ale místo ní se dovolává rozpojení funkcionálních systémů, dezintegrace. Protože není sociální očekávání, začneme se orientovat na pouze krátkodobé časové horizonty života, bezprostřednost situovanosti, konkrétně pozorování sebe sama, pozorování těl. Odmoralizovaná společnost je tedy společností bezideovou, atomizovanou, individualizovanou.

Dezintegrovaná společnost

Východiskem je, podle W. Heitmeyera popis diagnózy společenské anomie, která byla považována za překonanou a projevuje se v komplexním působení nekompromisního kapitalismu, protikladnou individualizací, zvýšenou mírou kriminality a násilí včetně etnicko-kulturních rozporů. V dezintegraci tak vnímá klíč k pochopení společnosti přelomu tisíciletí. Nárůst nejistoty a úbytek institucionálních, skupinových možností integrace. Dezintegrace není dobrovolné odchýlení, ale vynucené vyloučení jak skupin, tak i jednotlivců ze společnosti. Integrací rozumí tři dimenze: individuální systémová integrace (vzdělání, práce apod.), expresivně kulturní integrace (příslušnost), a konečně interaktivní dimenzi (diskuze ve veřejném prostoru).

Společnost , kde vládne rychlost : dromokracie / dromologie

Existují kultury, které se vyvíjely ze století na století, kdežto jiné zůstávaly na úrovni stejného civilizačního modelu po tisíciletí. Dějiny ukazují, že civilizace s rychlejším vývojem si podmanily ty, které se vyvíjely pomaleji. To neznamená, že je to dobré, ale je jisté, že to tak bylo a je. Těmito slovy charakterizoval U. Eco na přelomu tisíciletí problémy, s nimiž se budeme střetávat.

Výstižný termín dromokracie (řec. dromos znamená závod, běh, útěk - tj. vláda rychlosti, pořádek rychlosti) , či dromologie (věda o rychlosti) je spjat s urbanistou a sociologem P. Viriliem .

Urbánní člověk znamená městský člověk, a pokud mluvíme o městě, lze dodat, že neexistuje město bez technického myšlení. P. Virilio vyvozuje, že díky moderním telekomunikacím a technologiím toků informací je možné vytvořit města, která mají v daném okamžiku vliv na celý svět. Akcelerace koncentrací obyvatelstva je přímo

úměrná se zrychlením dopravy a toku informací. Rychlost ve vývoji města představuje stejné bohatství jako akumulace kapitálu. Zbožím jsou informace. Proto také rychlost byla a je vždy skrytou stránkou bohatství, říká P.Virilio.

Z vzniklého protikladu odlišného životního stylu , město – vesnice , se vytvořil protiklad centrum – periferie, dnes ale se vytvářejí nové protiklady nomádů a usazených. Paradoxně „usazeným“ se stává člověk, který je neustále v pohybu jako nomád, ten, kdo jede v autě a přitom hovoří mobilem a sjednává si pracovní zakázky, schůzky, je na služebních cestách, stěhuje se. Kdo je v pohybu, je usazený. Kdo se většinou nachází v rychlíku, autě či letadle je „usazený“, není nomád. Rychlost se stává nedobrovolnou nutností i potřebou současného životního stylu.

A pak jsou lidé, kteří nejsou doma nikde, lidé s nejistým zaměstnáním, nezaměstnaní, bezdomovci, kteří nemají pevný zajištěný domov. P.Virilio říká, že konečný pořádek je proto dromokratický pořádek. Dosud jsme zvyklí na rozdělení společenských vrstev podle nashromážděného bohatství, zapomínáme však, že tohoto bohatství bylo dosaženo rychlostí. A rychlost se v současné době stává důležitější než pouhé hromadění. Substancí bohatství se stává nehmotnost , proto se také přecházelo od placení drahým kovem k bankovkám, šekům a nyní transakce elektromagnetickým impulsem, který je nejrychlejší formou převodu. Jde o znehmotnění samotného světa, který se tak stává neuchopitelným, informace se stala bohatstvím. Informace je zpráva o rozdílu a ono vědění se stává bohatstvím, ovšem pouze pro toho, kdo je rychlejší .

Hlavní nebezpečí moderních médií je skryto právě v podřizování našeho uvažování jejich stále se zvyšující rychlosti a úsečnosti.

Životní styl určený rychlostí , znalostmi o tom, co, kdy a kde se děje, jak využít – zpeněžit své znalosti (vědění) ovšem přináší další nutnost, a tou je i zapomínání. Naše schopnost uchovávat informace závisí na schopnosti provádět selekci informací, jinak řečeno, rychlost přijímání nových informací souvisí se zapomínáním. Učení a zapomínání má zvláštní osobitý rytmus. Důsledkem je současný rozpor mezi tradicí (tajemství života je v nezapomnění) a modernitou, přítomností. P.Virilio vyvozuje, že jsme dospěli do stavu věčného přítomného času. Ztrácíme své minulostní zakotvení, žijeme přítomností, aktuálními informacemi, uvedené Viriliovy úvahy jsou blízké kritickému vidění současného euroamerického světa v textech G.Lipovetského .

Před více než padesáti lety řekl A.Einstein, že existují tři bomby, první byla atomová, druhou označil jako „informační“, a to se zejména v současné době bohatě naplňuje. Třetí bude demografická bomba, a že se nemýlil, můžeme sledovat na počtu narůstajícího obyvatelstva, ale mimo Evropu. Výraz běženci, lidé utíkající z přelidněných oblastí světa hledající lepší životní, ekonomické podmínky se pozvolna stávají narůstajícím problémem, zejména dnes v souvislosti s rizikem terorismu, náboženských netolerancí.

Rychlost se tak stává, či lépe řečeno, se stala jedním z podstatných znaků současného euroamerického životního stylu, dokonce proměňuje tradiční pojetí usazenosti každého z nás. Rychlost, etymologicky je odvozeno od slova běžet, utíkat. Co znamená být usazený? K jaké věkové skupině patří slovo usazený?

Rozhodně nepatří ke generaci mládeže, ta naopak usiluje po změně, pohybu a pokud bude rychlejší, tím lépe (fascinace rychlostí se promítá do způsobu jízdy a preference rychlých způsobů přepravy, poslech „rychlé“ hudby v autě vede k většímu riskování a rychlejší jízdě), cestování, odkládání založení rodiny, která naopak přímo symbolizuje usazenost. Z protikladu město – vesnice se ve dvacátém století vytvořil nejdříve protiklad center a periférií, většina měst se takto dichotomizuje, ale nastává další proměna životního stylu a tím je zcela nová dichotomizace na nomády a usazené.

Společnost se nově dichotomizuje, vzdělání vytváří novou polarizaci společnosti, osvícenský model vzdělanosti, která odstraní sociální bariéry již patří minulosti, dnes naopak vzdělání rozděluje, vytváří novou polaritu ve společnosti (N. Luhmann). Vzdělání a znalost cizích jazyků umožňuje flexibilitu, změnu, rychlé získávání nových informací, větší šanci být inkluze. Kdo je nomád a kdo usazený?

Paradoxně tak dochází k proměně jejich významu. Usazenost, tím se rozumělo donedávna jako výraz zakotvenosti či zabydlenosti na určitém místě, prostoru, stabilním pevném pracovním zaměstnání na konkrétním místě, založení rodiny v pevném širším rodinném kontextu. Usazenost jako jistota „místa“, tím nemusí být míněno zaměstnání, ale zejména sociálně žitý prostor. Opakem usazenosti je nomádství (kočovnictví), ten kdo není usazený a tak se neustále stěhuje, mění sociální prostor.

Současný životní styl, slovy P. Virilia, dromokratický pořádek, tj. „vláda rychlosti“, odsouvá usazené paradoxně do role nomádů a nomády do role usazených. Kdo je usazený, je odkázaný na místní zaměstnání, je svázán tradicí rodinné posloupnosti

dané lokality a tím je ale také znevýhodněn vůči těm, kteří jsou neustále k dispozici, bez rodin, bez nutnosti žít v dané lokalitě.

Nejvíce usazený je ten, kdo se nachází v pohybu, sedí za volantem a během jízdy telefonuje, je neustále k dispozici, není nikým a ničím připoután k určitému místu ani vztahu. Nevázanost k místu zvyšuje profesní uplatnění, ale snižuje schopnost zakotvení jak v trvalém partnerském vztahu tak i v dané lokalitě, prostoru. Reklama typu „nevaž se, odvaž se“ je výstižnou zkratkou této doby.

P. Virilio říká, že rychlost je vždy skrytou stránkou bohatství, nahromadění majetku je možné jen rychlostí, být první tam, kde je příležitost, znát první informace. Rychlost se v současnosti stává důležitější, než hromadění.

Můžeme to vidět na proměně platidel, od vzácných kovů k bankovkám po současné platební příkazy a jejich možné okamžité přesuny formou nehmotných transakcí, vlastně elektromagnetickým impulsem platební karty. Nejcennějším zbožím se tak stala informace, a to, že její odvrácenou stranou je rychlost, je evidentní.

To znamená, že jsme dokázali vytvořit takovou rychlost, která výrazně převyšuje naši schopnost informace přijímat, tj. rychle se dokázat na základě získaných informací rozhodovat. Pro P. Virilia je nepochopitelné, že tento jev běžně hodnotíme jako pokrok, zvýšení rychlosti jako pokrok. Stačí se podívat například na stále se zvyšující rychlosti internetového připojení.

Můžeme hovořit o stereorealitě (vedle žádané stereofónii, dokonalém zvuku, a stereoskopii, dokonalém obrazu), virtuální skutečnosti, která se pro mnohé stává paralelní skutečností. Kybersféra se stává podle P. Virilia poslední koloniální říší, kde je ještě možné získat, dobýt, virtuální kolonii.

Ovšem nejedná se pouze jen o informace a rychlost, ale máme co do činění s technofilnou aberací, láska ke strojům může vést k nabídce nové virtuální, rychlé, okamžité dostupnosti nové virtuální pseudopartnerské skutečnosti: telesexualitě či dokonce kybersexu.

Novodobé nomádství

Nejvíce usazený je ten, kdo je neustále k dispozici, není nikým a ničím připoután k určitému lokalitě ani vztahu, k domovu. Nevázanost k lokalitě zvyšuje profesní uplatnění, ale snižuje schopnost zakotvení, jak v trvalém partnerském vztahu, tak i v daném komunitním sociálním prostoru – genui loci domova.

P.Bourdieu hovoří o sociálním prostoru jako mentální struktuře, zvláštním konstruktu, který zahrnuje schémata vnímání, myšlení i akce v souvislosti s životním prostředím včetně individuální zkušenosti a kolektivní historii. Zahrnuto je zde i sociální podmínění různé percepce prostoru a místa. Sídlištní výstavba v dřívějších letech zcela rozbila tradiční městský prostor, ulici jako sociální prostor, což vytvořila známou anonymitu uniformního prostoru jejímž důsledkem je konformita a následně nesnášenlivost a netolerantnost. Bohužel i v současné době dochází k obdobné uniformitě: suburbánní výstavby rodinných domů destruuje lokality bydlení cestou ztráty místa a souběžně s ní i ztrátou identity.

Letargická společnost

Charakteristikou dnešní doby je útek před sociálními problémy, snahou nevyvolávat konfrontační témata, klasickým příkladem je stále přetrvávající spor mezi J.Habermasem a P.Sloterdijkem, vyvolaný již dříve textem P.Sloterdijka „Pravidla pro lidský park“, který postuloval otevřený kritický pohled na soudobou dobu a závažné aktuální sociální problémy, na něž již nelze nahlížet prizmatem minulé doby. Další, vzájemné konfrontující vydávané texty, pouze demonstrují naši všeobecnou snahu – vyhýbat se ožehavým otázkám dnešní společnosti, což vede nebezpečné rezignaci, lhostejnosti, k současné „Letargické společnosti“.

P. Sloterdijk, nejznámější soudobý německý literát a esejista vstoupil do veřejné diskuze původně neúmyslně, když přednesl v roce 1999 na sympóziu na zámku Elmau příspěvek „Regeln für den Menschenpark. Ein Antwortschreiben zum Brief über den Humanismus“ Pravidla pro lidskou ZOO (Sloterdijk, 2000). Odpověď na Heideggerův dopis o Humanismu (Heidegger, 2000). Ostrý, kritický tón textu, který Sloterdijk použil, vyvolal prudkou reakci a následně do sporu vstoupil J.Habermas, který odmítl teze Sloterdijka. Dokonce na teze Sloterdijka odpověděl pamfletem *Post vom bosen Geist*, tj. Dopis od zloducha (Habermas, 1999(c)). Jde o kritiku úvah o nutné revizi pohledu na současné Německo, které v důsledku druhé světové války je

odmítavé k jakýmkoliv náznakům o genetickém inženýrství , o novém postoji k současným problémům ve společnosti.

Sloterdijkova „Pravidla pro lidskou ZOO“ ale pronikla do širší veřejnosti , když 2.9.1999 byl zpracován příspěvek v Die Zeit s následnými replikami P.Sloterdijka (Sloterdijk, 1999 (c)) a začal odborný konflikt o nové pojetí dějinnosti a schopnosti či neschopnosti , německé společnosti řešit narůstající apatii k závažným aktuálním sociálním problémům, které stále více narůstají – a nejsou řešeny.

O jaký problém se v textu „Pravidla pro lidskou ZOO“ jednalo? P.Sloterdijk vychází z nově interpretovaného M.Heideggera textu „ Dopis o humanismu“ (1946) , podle P. Slotedijka myšlenka humanismu vlastně vedla k „ochočení“ podstaty lidskosti na základě systematického pedagogického působení, vyučování klasickým textům, klasické literatuře („povinná četba“, obdoba „povinné vojenské služby“). Humanizovaní lidé se pozvolna stali více sektou alfabetizovaných a jako v jiných sektách se setkáváme s univerzalistickými a expanzionistickými sociálními projekty. Podle P.Sloterdijka tak se národy organizují jako plně alfabetizované spolky vynuceného přátelství, které propojuje kánón četby.

Ovšem současná doba vše mění, Sloterdijkova teze hovoří o tom, že moderní společnosti (cestou výchovy) mohou nyní vyprodukovat svoji kulturní a politickou syntézu pomocí literárních, humanistických médií již jen okrajově. Literatura nekončí, ale vyčleňuje se do jiné formy, do podoby subkultury. Proto již neexistuje „sociální syntéza“ , o níž přesto vytrvale usilujeme, protože nástup ohlásila nová média kulturní a politické telekomunikace, která odsunula schéma přátelství , tj. klasické pedagogické směřování ,jak řešit existující sociální problémy.

Je zapotřebí řešit veškeré sociální problémy, i gentechniku, pro J. Habermase znamená hovořit, či dokonce vědecky zkoumat možnosti gentechniky „konec člověka“ , pro P.Sloterdijka, se ale jedná o otázky, které nelze zamést s ohledem na minulost pod koberec. Dodejme, že P.Slotedijk je o generaci mladší než J.Habermas.

Člověk dokáže vše, čeho je schopen, není možné zavírat oči před novými výzkumy. Postoj J. Habermase označil jako snahu svou „hypermorálkou“ jednoznačně

odsoudit jakýkoliv odlišný názor, oceňovat ty, kteří s ním nesouhlasí, jako nepřátele společnosti. P. Sloterdijk na to reagoval názorem, že generace hypermorálních synů přenechává scénu generaci vnuků, která je v mnohých ohledech již méně ostýchavá a začíná chápat tuto společnost jako normální zemi bez předsudků. S dodatkem, že „kritická teorie“ (frankfurtské školy) již neexistuje, je to sociologická teorie, která již dnes , i když určitým způsobem restaurovaná a modifikovaná, nemá žádnou platnost (Sloterdijk,1999 b).

P.Sloterdijk chápe informaci jako třetí hodnotu mezi myšlenkami a věcmi, duchem a hmotou. Inteligentní stroje představují vtělení reflexe do látky, jsou to reálně existující negace podmínek, které existovaly před vtisknutím informace do média. Princip informace se dokonce přenáší do oblasti přírody (geny jako příkazy), takže klesá význam tradičních protikladů typu subjekt – objekt, uvedený protiklad ustupuje významu sebeorganizujících se systémů (tj. autopoietických systémů). Dokonce mizí i protiklad mezi přírodou a kulturou, protože obě jsou regionálními stavy informací a jejich zpracováním, tvrdí P.Sloterdijk.

Zkreslující a zavádějící metafyzický popis rozdělil jsoucno na dvě třídy, do jedné patří subjekt, duch lidské a do druhé jsme zařadili mechanismus, věc, látku, ne-lidské.

Moderní technologie ale odkazují na fakt, že takové dělení, či spíše oddělování je neudržitelné. P. Sloterdijk proto navrhuje radikálně nový pohled na kulturu a přírodu . Obavy z invaze techniky do prostoru „já“ a „osoby“ považuje za přímo za „hysterickou iluzi“ vyvolané metafyzikou, která se křečovitě drží své tradiční falešné klasifikace, aby tak mohla odmítat a protestovat proti těm procesům, které tuto dichotomickou klasifikaci odmítají, tj. proti procesům antropogeneze.

Lze říci, že P.Sloterdijk je jednoznačně přesvědčen o tom, že člověk se stal člověkem díky technice, pokud člověk existuje, je to kvůli technologii, díky níž se vyvinul z předlidského.

J.Habermas odpověděl vydaným pamfletem Post vom bosen Geist , tj. Psaní od zloducha, (Habermas,1999), v němž jej obvinil z nebezpečného zahrávání s gentechnikou, jejíž uplatnění by znamenalo konec člověka, manipulaci umělého tvora, který by se stal loutkou v rukou jeho tvůrců.

Etapa novověkého humanismu demonstrujícího v klasickém modelu vzdělávání a školství již skončila, protože již nelze organizovat ekonomické i politické sociální

systemy podle iluzivního modelu „přátelské literární společnosti“. Podle P.Sloterdijka k humanistickému krédu patří přesvědčení, že lidé jsou „ovlivněná zvířata“ a proto je nutné, aby se jim dostalo správného druhu ovlivnění, správnou výchovu.

Celé pedagogické působení se vědomě formovalo a stále formuje na této nebezpečné antické tezi, a to ve všech formách výchovy, „nápravné výchovy“, „převýchovy“, sociálně pedagogickém usilování na různých úrovních. Platon svým dialogem *Politikos* přivedl do našeho přemítání úvahy, které hovoří o lidské společnosti jako o zoologickém parku, reflexi uplatňovaných pravidel „pastorální politiky“. Dodnes problémové téma každé pedagogiky, a pokud tuto problematiku vtáhneme do roviny sociální, tak i sociální pedagogiky.

Co nám zůstalo, to jsou již jen textové oltáře, k nimž se obracíme ve chvílích nouze a zmatků, sociálních problémů, jak je řešit a kam směřovat pedagogické úsilí. Otázkou je, zda-li dostaneme správnou odpověď, či jen utíkáme do minulosti, jako spásy.

Otázka podstaty člověka nemůže být nikdy položena správně, pokud nezaujmeme odstup od nejzhoznějšího pojetí naší evropské (metafyzické) tradice: od definice člověka jako *animal rationale*, jak se dodnes vyučuje a připomíná ve všech učebnicích. Podle M.Heideggera nikdy nelze vyjádřit podstatu člověka v biologické, či zoologické perspektivě. Neexistuje žádná ontologická příbuznost mezi zvířetem a člověkem (Heidegger, 2000).

Humanismus ovšem nikdy nemyslí jinak, než jak přizpůsobit člověka, převychovat, tj. směřuje prostřednictvím pedagogického působení k vychovatelsko-krotitelské otázce. Důsledkem je novodobý konflikt mezi vlastníky chovatelského monopolu – učitelé, či teologičtí profesionálové, vydávající se za přátele člověka a přitom provokují spor mezi různými programy na ochočení a mezi různými chovateli na ochočení.

Lekce a selekce spolu úzce souvisí, každá *lekce* je nutně i *selekcí jiného*, kultura písma, „našich studovaných textů na všech školách“, má selektivní účinek. Vytváří konflikt, štěpí a rozděluje společnost. P.Sloterdijk ve zmíněném krátkém příspěvku o Pravidlech lidské ZOO ironicky a provokativně vyvozuje, že v parku zvaném „stát“, ekoparku, prostě všude, si lidé musí tvořit názor na to, jaká pravidla má dostat jejich

sebechov. K tomuto účelu jsou také vybudovány úctyhodné instituce a specializované ústavy.

Sloterdijkova provokativní slova pouze komentují stav, v níž se nachází naše ,nejen německá společnost. Poválečná lhostejnost v soudobé společnosti ale stále narůstá, a to i k řešení sociálních problémů, které se snažíme korektně odsunout, či řešit tím, že je necháme samovolně vyhrěznout. Řešit, až budeme muset, preventivně by znamenalo otevřít a jasně pojmenovat akutní sociální problematiku, o nichž všichni víme, ale děláme, že nejsou.

Současná společnost je depolitizovaná, přemedializovaná, většina lidí se nachází v jakémsi středu, ale střed není žádný postoj, žádná pozice, nulový bod. Stojíme kolem korektního středu, jako společnost neschopná jakéhokoliv pohybu, absencí výrazu a alternativ.

P.Sloterdijk obviňuje Habermasovu generaci teoretiků i politiků z toho, že přispívá k duchovní paralýze ve společnosti za každou cenu. Upevňuje obecnou náladu, která zde stále přetrvává svou pasivitou, plačtivostí, nepodnikavostí a extrémní podezíravostí ke všemu. Analýza současné společnosti poukazuje na to, že se společnost propadá (Měšťanský manifest, 2009, uveřejněný v časopisu Cicero) do stavu celkové letargie, jsme znehybění svou zbabělostí řešit akutní sociální otázky, vyhýbáme se jim, ovládá nás letargie (Sloterdijk, 1999 (a)).

Výstižně P.Sloterdijk (1999 a) hovoří o stávající „letargické společnosti“, jako důsledku neřešených existujících sociálních problémů, o nichž víme, ale nechceme je jasně určit, jsme korektní, zaujímáme místo středu, abychom někde nevyvolali konflikt. Ovšem tím paradoxně přispíváme k většímu budoucímu sociálnímu konfliktu ve společnosti.

Jsme politiky drezúrovaní v deficitu citlivosti, stále více nás ovládá letargokracie a stojíme v reformní zácpě. Příčinu Sloterdijk vidí v našem postoji „ Buď hloupý a měj práci, to je tvoje štěstí!“. A kdo je vinen? Zejména straničtí funkcionáři, kteří upřednostňují vždy zájmy strany před potřebou obhajoby státu. Evropu zasáhla vlna politiků – funkcionářů, které oslepila moc, což vede ke snížení výkonu psychodynamiky společnosti, demotivaci občanů.

Ironicky popisuje soudobou společnost, když hovoří o konci modernosti, doby, která nemá žádný počátek a její přeměnu v posthumanistickou společnost, výsledkem jsou „hrozná“ děti, kterým nerozumíme, ovšem také nebezpeční rodiče (Sloterdijk, 2014). Mezigenerační konflikty jsou také důsledkem neřešených sociálních změn

Sloterdijk zcela jistě vyvolává svými břitkými eseji reakce ze všech směrů, ale rozhodně si zaslouží pozornost svými brilantními analýzami současné společnosti, analýzami všech témat, kterým se rádi vyhýbáme – od genetické manipulace až po problémy a důsledky migrace, objevuje se nový druh autocenzury, vyhýbat se ožehavým tématům a novým alternativám.

Globalizace

Proces globalizace, to neznamena, že celý svět má být jeden a pochopitelný podle jednoho principu, globalizace znamená, že existují lokální rozdíly, které se nedají odstranit.

Globalní versus lokální ve spjatosti s věděním jsou fenomény, které se velmi překrývají, věděním je mocným prostředkem globalizace a ta zase ovlivňuje znalostní procesy, které nutně akcentují zájem o lokální, přináší nové impulsy i nové formy poznání a ozřejmuje nové souvislosti věděním. Spor mezi globalizací a lokalizací spjatý s vzestupem věděním je natolik dominantní, že podle mnohých právě tyto dva procesy podmíněné věděním určují charakter naší doby. Konflikt mezi globalizací a tendencí k lokalizaci vyjadřuje základní dilema zakotvenosti člověka ve světě – svět jako domov nebo místo (*genius loci, spatium*) jako domov? Obdobné dilema ale patří k neustálému konfliktu jako například otázka priority u vztahu sociální versus individuální. Věděním společně v uměním může být mostem, jak nacházet nutnou lidskou koexistenci, bez níž není možné nikde trvale zakotvit.

Věděním – informace jako iniciátor globalizace

Atributem globálního světa je, že se stává intenzivně propojeným; vzniká nová, silná vzájemná podmíněnost dosud víceméně oddělených aktérů, procesů, kultur, prostorů.

Klíčovou úlohu v tomto směřování sehrávají informace, symboly, abstrakta, znalostní produkty obecně: na základě své „nemateriality“ a při uplatnění nových komunikačních médií (která jsou rovněž produktem vyspělého vědění) kolují bez překážek po celém světě, a tak svět spojují.

Informace nemá místo, je fluidní, nezakotvená. Skrytou stránkou bohatství je rychlost a to informace splňuje (P.Virillio). Komunikační revoluce opřena o rozvoj nových technologií je přirozeně základem informačního propojování původně nespojitého, ale je tu i hlubší vrstva vznikání nové globální souvztažnosti. Z původního protikladu město – vesnice, se v minulém století vytvořil protiklad centra a periferie, dnes i těch , kteří jsou usazení a kteří usazení nejsou.

Substance bohatství se stává nehmotnou a tento proces zrcadlí znehmotnění samotného světa, který se tak stává neuchopitelný. Je to spojování – a ovšem také rozrůznění – světa na základě kognitivní syntézy, kdy se odkrývají hlubší zřetele a souvislosti jevů a z nespojitých činitelů se stává spojitá tkáň. Tento proces by bylo možné nazvat vertikální univerzalizací, která na rozdíl od horizontální globalizace se nešíří geograficky, nýbrž kognitivně, napříč různými patry skutečnosti.

Jako hybný agens všeobecného propojování působí především ideje, vědění, abstraktní symboly, nejrůznější ideálních předměty a mentální modely, jejich sociální osvojování a difuze. Vědění, ideje, vystihují podstatné charakteristiky věcí a vztahů, umožňují je uvádět do pohybu, jsou u zrodu dynamiky procesů. Na základě své „ideality“, nehmotnosti, jsou velmi pohyblivé (vertikálním i horizontálním směrem), mohou se spojovat s jinými idejemi, projekty a aktivitami. Společným základem a jmenovatelem všemožných forem propojování je tedy jakási „idealizace“ – rostoucí relevance ideálních předmětů a obrazů, nehmotných, znalostních elementů v nejrůznějších procesech a artefaktech. Pro tento proces se převážně razí takové pojmy jako informatizace, dematerializace či abstraktifikace. Pojem idealizace by byl přesnější v tom směru, že klade důraz na význam ideje jako určitého aktivního tvořivého osvojení reality, na moment projektu a designu.

O primátu světa symbolů a abstrakt v současném světě hospodářství psal už v 70. letech D. Bell, když konstruoval svůj model postindustriální společnosti. Ta je organizovaná kolem vědění za účelem sociální kontroly a řízení inovace a změny.

Viděl základní problém v tom, že nadbytek či hromadění hmotného bohatství nevedl k vyloučení konfliktů, ale naopak k jejich vzestupu na lokální i globální úrovni.

V postindustriální společnosti se proměňuje samotný charakter vědění a pro celý sociální systém je charakteristická centralita teoretického vědění – primát teorie nad empirismem a kodifikace vědění do abstraktních symbolických systémů, které mohou být, jako všechny axiomatické systémy, využívány pro osvětlení mnoha rozmanitých a odlišných oblastí zkušenosti. R. Reich pojmenoval určující socioprofesionální skupinu dneška “symbolickými analytiky”, ti “řeší, identifikují a zprostředkovávají problémy tím, že zacházejí se symboly”, schopnost abstrakce jim dává možnost novými způsoby pochopit realitu a manipulovat ji. Informace byla vždy přítomna ve všech historických formách ekonomické činnosti i jejích výsledků, postupně se stále více prosazovala i při (sebe)regulaci celého ekonomického systému ve formě trhu, jenž šel ke stále větší abstrakci prostřednictvím peněz, kapitálu, akciové formy vlastnictví a finančních trhů.

Globalizace vědění a kyberprostor

Obdobně vyspělá technika má v sobě také velký díl abstraktního a potenciálního a je příkladem prolínání pohybu mentálního, vytváření virtuálních modelů a sociálního promítání těchto modelů do různých látkových tvarů, sociálních (antropologických, ekonomických, politických, kulturních) půdorysů a režimů. Vertikální a horizontální „globalizace“ je v tomto ohledu v zásadě schopností přeměňovat se v něco jiného, v jiné sociální a kulturní médium. Schopnost proměny je u nejrůznějších struktur globalizující se společnosti vysoká, proto se neustále mluví o rozrušených hranicích mezi přírodním a kulturním, nematným a hmotným, potenciálním a aktuálním, teoretickým a praktickým, obecným a individuálním, veřejným a soukromým, vědeckým a technickým, či o fluidních, „tekutých“ identitách. Symbolickým triumfem propojení globalizace a vědění je zrod virtuálního prostoru, kybersvěta, který překonává veškerá prostorová, geografická omezení fyzické reality a prostřednictvím aplikace vysokých abstrakcí vytváří nový, nemateriální kyberprostor.

Kybersféru můžeme považovat z jistého hlediska jako poslední koloniální říši, na jedné straně byly osvobozené skutečné kolonie a na druhé je stvořená nová

koloniální říše – virtuální. Virtuální zakotvení je ale pro člověka vždy jen virtuální, a virtuální zakotvení znamená ztrátu místa, lokality s výsledkem pocitu bezdomoví.

Současná sociální analýza se v zásadě shoduje na tom, že nejvýznamnější sociální změnou současnosti je utváření globalizované společnosti vědění, v níž se dominantní silou sociální dynamiky stává tvorba, získávání a uplatňování vědění. Konstituce společnosti vědění je úzce propojeno s globalizačními trendy do té míry, že někteří analytici je považují za jeden a týž proces.

Současná globalizace zřejmě vyrůstá z obdobně převratného řádu „vertikálních“ přeměn, v jehož základu je kumulace a interakce četných vědeckých a technických průlomů s významnými sociálními a kulturními faktory. Je očividné, že v relativně krátkém historickém úseku nebývale narůstají možnosti člověka manipulovat přírodou i světem pomocí abstraktních konstruktů, převádět je na materiální artefakty a reálné procesy. V čele tohoto procesu jsou high-tech obory typu informačních technologií a biotechnologií, tato potence však prorůstá stále se rozšiřujícími segmenty lidských aktivit.

Vědění má svůj fundamentální pramen v oblasti lidské kultury

Stěžejní roli vědy a techniky v současném globalizujícím se světě ovšem nelze vykládat jako potvrzení technokratické či scientokratické téze, podle níž sociální a kulturní změny se odehrávají jako důsledek rozvoje vědy a techniky. Spíše naopak se prokazuje, že vědění a technika valorizují potenciál kulturních a sociálních zdrojů společnosti, že skutečné zdroje tvořivosti, i její vědecké a technické formy, jsou vytvářena a obnovována ve sféře kultury a lidských hodnot.

V lidské historii se patrně nikdy nevyskytla situace, že by státní, etnický či kulturní útvar, který je na špičce technického rozvoje a inovačních aktivit vůbec, nepatřil zároveň ke kulturně nejvyspělejším. Ať už kulturní vyspělost poměrujeme jakkoliv, třeba produkcí významných uměleckých či myšlenkových děl, produkcí inspirujících idejí vůbec. D.Landes, který věnoval zkoumání otázky, proč se některým národům ekonomicky daří, zatímco jiným ne, svůj monumentální opus *Bohatství a bída národů*, v závěru své analýzy odpovídá jednoznačně: rozdíl je vytvářen kulturou. Jak známo byl to Max Weber, kdo proslavil tézi o kulturní determinaci hospodářského úspěchu ve své klasické práci o protestantské etice. D.

Landes v této linii pokračuje a spojuje protestantskou reformaci s odmítáním autorit, nesouhlasem, skepsí, což vytváří příhodné podmínky pro diskurzivní, racionální analýzu světa.

Globální společnost vědění má také své stíny a rizika: mnozí analytici je spatřují zejména v sociální polarizaci, ke které má nutně docházet v důsledku zostřené globální soutěže, která odměňuje originální, vysoké intelektuální výkony, ale zatracuje nejen podprůměr, ale i výkony „průměrné“ (vítěz bere vše). Svět globálních dostihů v oboru znalostních výkonů produkuje příkře oddělené světy vítězů a poražených.

Z. Bauman konce v globální civilizaci pozoruje nové formy sociálního rozvrstvení – svět se dělí na ty, kteří jsou globálně mobilní (po jejichž kompetencích je globální poptávka), a na ty, kteří na globálním trhu nemají co nabídnout a beznadějně vážnou v lokální připoutanosti, a tedy v ekonomickém a sociálním propadu.

Finanční krize také jakoby naplnila neblahá varování, že některé konstrukty globální znalostní společnosti – především finanční produkty – zabstraktněly až příliš, příliš se odpoutaly od reálných procesů a měřítek. Dříve nebo později je ale virtualita s realitou konfrontována – a to s negativními důsledky.

Kvalitní věda je dnes světová věda, „věda bez hranic“. I zde se ovšem uplatňuje úzká vazba prostorové, horizontální expanze a vertikálního procesu, kdy věda prorůstá různými patry sociálního života a silně se pojí s ekonomikou, politikou, kulturou. Plošně se šířící globalizace, má-li být dostatečně dynamická a robustní, vyžaduje i větší hloubku.

Koncept *technovědy* odráží reálné procesy slévání základního a aplikovaného výzkumu, vědy a techniky, ekonomiky a politiky do jednoho integrovaného celku. Na výzkum jsou zároveň kladeny požadavky vysoce abstraktní práce i co nejrychlejší praktické aplikace výsledků.

Technověda je dnes reprezentována především high-tech obory – bio-, nano-, info-tech. Extrémní koncentraci nákladů a rizik, k níž dochází při kompresi různých dříve časově rozložených fází výzkumných a inovačních aktivit, mohou zvládat jen globální hráči skrze globální tržní expanzi, jež jim vynaložené investice valorizuje. Obdobně velmi vlivný – a koncepci technovědy blízký - je model *nové znalostní produkce* Gibbonsova týmu rozlišující dva základní způsoby znalostní produkce („tradiční“ – Modus 1 a „nový - Modus 2“). „Modus 2“ je způsob tvorby vědění, v němž poznatky

jsou od počátku produkovány v kontextu aplikace a transdisciplinarity. Transdisciplinarita je něco radikálně odlišného od interdisciplinarity, zceluje a přesahuje dílčí pohledy jednotlivých oborů, vytváří syntetický pohled na jevy. Výzkum v režimu „Modus 2“ není také prováděn disciplinárně, nýbrž projektově a také na bázi dočasných, pružných síťových institucí.

Pojem *postnormální vědy* reflektuje zkoumání a pokusy o regulaci vysoce komplexních systémů, zpravidla globální povahy. Příkladem jsou ekologické problémy, v současnosti pak zejména otázky kolem klimatické změny. Ty přesně odpovídají Funtowiczovu a Ravetzovu popisu, podle něhož v postnormální vědě jde o hodně – v sázce jsou vážné lidské věci (zdraví, životní prostředí, katastrofický vývoj různé povahy) - ale přitom zde panuje vysoká poznávací nejistota. Důkazy při zkoumání komplexních systémů jsou víceméně nedosažitelné (nelze např. experimentovat s planetou Země), a tak ke slovu přicházejí různé pravděpodobnostní modely, scénáře, vytváření alternativ. Východiska i postupy těchto mentálních konstruktů jsou ovšem předmětem vášnivých diskusí a sporů, v nichž se uplatňují velmi protikladná stanoviska. Funtowicz a Ravetz doporučují „rozšířené poradenství“, do něhož se má zapojit co nejvíc aktérů včetně zástupců politiky a podnikání. Tak tomu je např. u aktivit Mezinárodního panelu pro klimatické změny. Zapojení globálních politických aktérů do jeho činnosti naráží na kritiku ve smyslu obvinění z „nevědeckosti a politizace“ panelu, ale „rozšířená expertýza“ je jedinou cestou, jak klíčové komplexní problémy lidstva řešit.

Glokalizace jako alternativa

Globalizace neznamena pouze konvergenci, unifikaci, nivelizaci světa. Hovoří se o „glokalizaci“ : spolu s rozvojem globálního se velmi zvýrazňuje význam lokálního. Jak upozorňuje Ulrich Beck, právě globální trh čerpá z vitálních lokálních kultur, hledá něco, co „je jiné“, jedinečné, originální, potřebuje rozmanitost. Kulturní nivelizace by znamenala konec globálního trhu. Revitalizuje se však jen to lokální, které se uplatní, zaujme na globální scéně. Jde o selektivní povznesení lokálního, původního, zvláštního tradičního. Jedinečné lokální je objevováno až díky globálnímu trhu a na něm se musí osvědčit. To platí i pro vědění.

Globalizační trendy nemonopolizují univerzální vědecké poznání především ve formě kodifikovaného vědění na úkor vědění kontextuálního, unikátního. Spíše naopak , zřejmě ne náhodou nástup globalizace časově zapadá do nástupu

postmoderny s její citlivostí pro vše jedinečné a kontextuální. Vědění se skutečně sociálně i kulturně „rozptyluje“ a tržního i kulturního uznání docilují nejrůznější systémy vědění vázané na jedinečné tradice, kultury, praktické postupy. Sem patří různé formy implicitního vědění , původního vědění či vědění začleněného. Největších úspěchů pak dosahují ti, kteří jsou schopni zvládnout konverze jednotlivých druhů vědění mezi sebou, jak se např. podařilo japonským firmám ve zvládnutých vzájemných přeměnách implicitního a kodifikovaného vědění.

Jde o naučení se žít a zakotvit v glokalizovaném světě e-topia.

Poznámka

Na příkladu vybraných teorií můžeme vidět odlišnosti vnímání sociálních problémů, které jsou tématem soudobé sociologie.

Odlišnost se projevuje i v hodnocení a kritickém vhledu do současné společnosti – neudává se projekt do budoucnosti, ale tematizuje se krize.

Kontrolní otázky

1. *Která témata soudobé společnosti – v sociologickém náhledu jsou podle vás stěžejní a proč?*
2. *Kdo reprezentuje odlišné postoje – jak mohou být vzájemně konfrontováni?*
3. *Které téma soudobé sociologie můžeme ještě doplnit ?*
4. *proč je soudobá sociologie ve svém hodnocení společnosti tak roztříštěná?*

Souhrn

Soudobá sociologie hledá svá témata a je nejednotná ve svém hodnocení minulosti i současnosti, nabízí alternativní kritické vhledy na problematiku euroamerické společnosti bez výrazných tendencí udávat směr budoucího bádání, snahy pasovat se do role aktivistů řešení sociálních problémů. Ovšem někteří sociologové, jako například J. Habermas, se této role stále nevzdávají. Metamorfózy popisů (vybraných) soudobé společnosti nám ukazuje, v jak složité době žijeme, kdy hledání idejí se obrací k současnosti jako krizi, ale chápání krize jako příležitosti k řešení. Jinak řečeno, budoucnost je nyní.

Literatura

Bauman, Z.: *Tekutá modernita*. Mladá fronta, Praha 2002.

Bauman, Z., *Globalizace : Důsledky pro člověka*. Mladá fronta, Praha 2000

Landes, D.: *Bohatství a bída národů. Proč jsou někteří tak bohat a někteří tak chudí*. BB/art, Praha 2004.

Reich, R., *Bohatství národů*, Prostor, Praha 2000

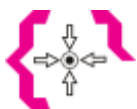
Pongs, A. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV, 2000

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.

Šubrt, J. (ed) *Soudobá sociologie. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008

Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum, 2008

12. Kontrolní test

Cíle

Smyslem kontrolního testu je umožnit zrekapitulovat své znalosti ze soudobé sociologie, základních témat, kterými se zabývá.

Časová náročnost

Pro absolvování testu o patnácti položkách by vzhledem k typu testových úkolů mělo plně dostačovat 15 minut.

Kontrolní otázky

1. Lebenswelt znamená: A. šťastný svět , B. přirozený svět , C. životní styl
2. Bezkonfliktní systém je výrazným znakem : A. utopie , B. funkční společnosti , C. transparentní společnosti
3. Moderna je období vymezované přibližně od:
A. 19. století, B. osvícenství do poloviny 20. stol., C. druhé poloviny 20. století
4. Klíčová slova postmoderny: A. Racionalita, B. multiverzalita, C. pokrok, D. řád, E. pluralita,
5. Chceme-li pochopit sociální , či lidský systém, musíme k němu přistupovat:
A. lineárně, B. nelineárně, C. alineárně
6. Univerzální znamená: A. směřovat k mnohému, B. směřovat k jednomu, C. směřovat ke kontingenci
7. K.R. Merton je jedním z představitelů
A. funkcionalismu, B. konfliktualismu , C. interpretativní sociologie
8. Dromokracie znamená životní styl, kde: A. vládne rychlost, B. vládne móda, C. vládnu média
9. Kontingence označuje : A. kauzálnost, B. náhodnost ,C. promyšlenost jednání, D. racionalitu
10. Klíčovým pojmem sociologie konfliktu není :A. konkurence, B. konflikt, C. moc , D. konsensus
11. Proces personalizace označuje : A . imaginaci , B. orientaci na vlastní osobu, neonarcismus, C. vztahovačnost
12. Pojem „krize“ vyjadřuje: A. zhoršení stavu, B. změnu, C. patologii,
13. Autopoiéza znamená: A. řídicí , B. sebetvořící, C. tvořící, D. totéž co znamená systém

14. „Teorii komunikativního jednání“ formuloval : A. N.Luhmann, B. J.Habermas, C. M.Weber, D. J.Piaget

15. Pro postmoderní dobu je příznačný : A. monostyl , B. pluralita stylů, C. lokální styl

16. Homeostatický model společnosti je spjat s : A. A.Schutz, B. P.Bourdieu, C. C.L.Strauss, D. G.C.Homans, E. T.Parsons, F. N.Elias, G.R.Dahrendorf, H. E.Goffman, I.M.Foucault, J. J.Habermas, K. N.Luhmann, L. A.Giddens

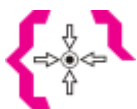
17. Etnometodologové zaměřují svoji pozornost na : A. rutinní, každodenní chování, B. role, C. národnostní odlišnosti

18. Téma „Rizikové společnosti“ je spjaté se sociologem: A. U. Beck, B. L. Coser, C. Habermas

19. Klíčová témata jako : smysl, autopoiéza, systém, jsou spjaté se sociologem: A. J. habermas, B. N. Luhmann, C. T. Parsons, D. P. Berger

20. Heterarchie vyjadřuje model společnosti, který je: A. lineární, B. nelineární, C. hierarchický

13. Slovníček vybraných pojmů

Cíle

Záměrem této části studijní opory je opakování vybraných základních sociologických pojmů

Časová náročnost

Vzhledem ke shrnující povaze této části studijní opory je pojmenování časové náročnosti velmi individuální.

Cílem všech věd, tak i pro sociologii, je vysvětlit fakta – zodpovědět otázky, řešit problémy a testovat hypotézy (prozatímní vysvětlení) týkající se světa. Shromažďování dat prostřednictvím empirického výzkumu představuje pouze část vědecké práce.

Kdyby se sociologové a další vědci věnovali pouze výzkumu byly by učebnice pouze rozsáhlým almanachem – neuspořádanou sbírkou faktů a čísel. Předpokládejme například, že se výzkumný tým zabývá tím, kolik je mezi lupiči leváků, zrzavých a voličů pravicových stran. Údaje, které zjistí mohou být přesné, vypovídají však něco o sociálním světě? Nikoliv, nevypovídají vůbec nic. Fakta nemluví za sebe, musí být zasazena do nějakého smysluplného rámce. Jen kontext dává smysl.

Paradigma

představuje určitý styl vědeckosti, příznačný pro danou epochu, zahrnuje určitý způsob vidění (theoria), myšlení (logos) a přístup (methodos). Paradigma původně znamenalo vzor, a to jak nadčasové ideje (archetypu), tak i příkladu, vzoru.

Řecké PAREDEIGMA svým původním význam vyjadřovalo určitý vzor, který má svůj původ v nadčasovosti, ideje „u Platona je ještě souvislost slova „idea“ se slovesem totožným s naším slovem „vidětí“, idea či příbuzné eidos souvisí s obrazným rčením „vidět ideu“, proto můžeme vyvozovat, že naše vědění /vid, jev/ určuje vidění - THEORIA - určitý způsob vidění, LOGOS - určitý způsob myšlení, METHODOS – určitý přístup ke skutečnosti. Řecká filosofie usilovala o překonání „vyprávění“, MYTHUS, založené na domněnce (doxa – mínění) cestou „nauky o výkladu“, založeném na porozumění , tj. vědění, epistémé – LOGOS. Jde o založení (fundatio) , zdůvodnění základů poznání.

Pojem (racionalita) jako vrchol myšlenky je překonáním všeho smyslového a názorného – proto lze říci, že „filosofie je vidění vnitřním zrakem“. Vzor („věc, na kterou se zírání jako na příklad“, se uvádí v etymologickém slovníku) lze chápat ve významu archetypu. Jde o zásadní protiklad mezi inteligibilním (nadsmyslovým-ideje) a senzibilním (smyslovým).

Paradigma je v rovině velkého myšlenkového vědeckého výkonu, který určuje další vývoj. Přechod na jiný způsob poznání, tj. nové paradigma, nové paradigma nahradí staré, ne že by bylo pravdivější či správnější, ale protože se prosadí , a to

okolnostmi sociálními, historickými, filosofickými či náboženskými (T.S.Kuhn). Paradigma je širší výrazový pojem než pouze teorie, protože teorie je čistě logické uspořádání, kdežto paradigma je styl vědeckého poznání konkrétního společenství a doby. T.S.Kuhn se zaměřil na „strukturu vědeckých revolucí“, strukturou vlastních paradigmat se podrobně nezabýval.

Pokud ale budeme hovořit o vědě, musíme se odvolat na „přetržitý“ vývoj vědeckého poznání, podle K.R. Poppera (Logika vědeckého poznání, Praha 1997) nepřichází teorie například z experimentálních dat, ale jedná se o náhodné, objevené „uhádnutí“, které v podobě logických konstrukcí platí tak dlouho, dokud nebude nahrazeno, jinou teorií.

Proces vzdělávání nelze stanovovat pomocí obecných pravidel, protože převážnou část zkušeností, které formují obecná pravidla, nedokážeme slovně vyjádřit. Podle T.Kuhna osvojování arzenálů vzorů je podstatnou částí procesu, který studentovi odhaluje přístup k bohatství znalostí jeho profesní skupiny, bez vzorů by si student nikdy neosvojil mnoho ze znalostí jeho profesní skupiny. Prostřednictvím vzorů si tak osvojuje nejen obsah teorií (explicitní), ale také se učí vnímat svět prostřednictvím paradigmatu, který mu umožňuje formovat obrazy z vnějších podnětů a současně také ostatní, jiné jako nedůležité odmítat.

Obdobnou úvahu jako u T. Kuhna můžeme vidět u již zmíněného N. Luhmanna, který považuje Smysl jako jeden ze základních pilířů své teorie, Sinn - smysl je vždy selekce, výběr z množiny ostatních (dočasně) pojímaných jako (unsinn) „ne-smysl“, odmítáme jiné varianty, volby do té doby, než odmítneme první volbu a zvolíme jinou, v přítomné době vhodnější variantu. Například i in-formace je vždy selektivní, protože každá informace je selekcí z nekonečného množství podnětů, které někdo vybere (uhodne?). Při výuce jde v současné době o selektivnost z výběru, nikoliv pouze informací, ale i exformací.

To, jak se formuje vědecké poznání, lze nalézt také u již zmíněného J.Piageta (proto je vztahován k teorii konstruktivismu), o němž se obvykle hovoří ve spjatosti se zkoumáním psychogeneze, jako by to byla jediná oblast jeho zájmu, Piaget totiž paralelně vyučoval a přednášel psychogenezi dítěte a současně dějiny vědeckého myšlení, protože byl i profesorem dějin vědeckého myšlení.

Srovnával myšlenkové postupy u dítěte a nacházel odpovídající postupy i ve vědě, objevil při zkoumání psychogeneze určité nástroje, které aplikoval na dějiny vědy.

Dokonce byl přesvědčený, že tato metoda srovnávání může rozkrýt řadu epistemologických nejasností. Zejména příčiny vzniku vědeckých revolucí v 17. století, jaké mechanismy působí při přechodu od jednoho typu vědecké disciplíny k jiné.

Do paradigmat jsme zasvěcováni učebnicemi, vědeckými pojednáními, což odkazuje ke stále klasickému chápání **AUTORITY**. Autorita byla chápána tradičním (středověké vědění) náhledem jako legitimní kritérium pravdy, souběžně s racionalitou /dedukce/ a zkušeností /indukce/ , novověká věda se ale autority zřekla ve prospěch rozumového náhledu, vlastní zkušenosti. V pedagogice (nejen) je „auctoritas“ vztahována a interpretována k vzájemnému vztahu vychovávaného a vychovávajícího, kdy vychovávající je v roli předávajícího informace a žák v roli přijímajícího (klasické, ale již neplatné oddělování objektu a subjektu).

Teorie

je souborem dosavadních znalostí směřujících výzkum a interpretaci nových informací. Teorie ukazuje, které prvky jevu, jako například násilí v rodinách, jsou relevantní a důležité pro jeho studium. Pomáhá také výzkumníkům určit, co data, která shromáždili, znamenají, a jak si poradit se zjištěními, která si odporují nebo nejsou jednoznačná.

Teorie se skládá ze tří základních prvků: východiska, pojmy a tvrzení (vědecké teze).

Teoretická východiska jsou netestované představy o podstatě chování lidí nebo sociálních systémů. Příkladem může být přesvědčení, že lidé jsou racionální bytosti, jejichž jednání odráží vědomé bilancování nákladů a zisků určitého typu jednání ve srovnání s jiným. Východiska představují základ teorie, základy, na nichž spočívají další prvky.

Sociologické pojmy jsou obecné kategorie řady konkrétních případů. Jsou to abstraktní ideje identifikující podobnosti mezi jinak rozdílnými sociálními jevy. Příkladem může být pojem sociální třída. Lidé nejsou členy sociální třídy jako například nějakého klubu. Členství v klubu však může být vedle příjmu, zaměstnání, vzdělání, místa bydliště, životního stylu a vkusu jedním z indikátorů příslušnosti k určité sociální třídě. Tento pojen shrnuje různé ale navzájem provázané atributy. Jiným příkladem je pojen inteligence, která je často kvantifikována tzv. skóre IQ (intelligenčního indexu). Lidé nemají IQ ve stejném smyslu, jako mají ruce a nohy. Spíše jednotliví lidé vykazují různou úroveň schopnosti řešit různé úlohy. Pojem inteligence je kategorií, která shrnuje všechny tyto informace. Pojmy jsou základní stavební prvky teorie. Stejně důležité je, že je lze převést na měřitelné proměnné pro účely empirického výzkumu (jako například testy IQ).

Vědecké teze (poučky) jsou tvrzení o povaze pojmu nebo vztahu mezi dvěma či více pojmy. Například: „Vězení a trest brání trestným činům“ nebo „Dnešní rodina se potýká s řadou problémů“. Teze jsou kostrou či sjednocujícím rámcem udržujícími prvky teorie pohromadě.

Teorie má tři roviny.

První z nich představují **hypotézy**, které ještě nejsou teorií v pravém smyslu, ale testovaným tvrzením s omezenou platností. Například: „Čím více je někdo vzdělán, tím spíše může získat zaměstnání s vysokou prestiží“ nebo „Ženy vydělávají v zaměstnáních, která jsou srovnatelná z hlediska požadované odpovědnosti se zaměstnáními mužů, méně než muži“. To jsou konkrétní tvrzení o vztazích mezi proměnnými, která lze empiricky testovat.

Druhou rovinu představují tzv. **teorie středního dosahu** (tento název zavedl K.Robert Merton). Takové teorie se týkají určitých problémů, nikoli pouze jednoho předmětu. Jsou skromnými teoriemi, jejichž dopad a obecnost jsou omezené a jsou blízko empirických dat. Jsou relativně snadno testovatelné a v případě potřeby revidovatelné. Příkladem je Mertonova teorie relativní deprivace, která se týká toho, jak lidé posuzují okolnosti svého života. Podle Mertonovy teorie míra deprivace

nezávisí na objektivních podmínkách, v nichž se lidé nacházejí, ale v tom, v jakých podmínkách žijí lidé s nimiž se srovnávají. Tuto teorii lze uplatnit i na korporace (sekretářky v určitém podniku srovnávají svůj plat s platy sekretářek v jiném podniku a nikoliv s průměrným příjmem ve státě), na školní život (trojka na špičkové vysoké škole může být stejným úspěchem jako jednička na obyčejné škole) a na nesčetnou řadu dalších situací.

V nejvyšší rovině se nacházejí **teoretické perspektivy** – široké, obecné teorie, které se snaží vysvětlit sociální život jako celek (či jeho nejdůležitější aspekty). Teoretické perspektivy skýtají sociologům vizi společnosti, jednotný jazyk, obecný přístup a porozumění výzkumným otázkám. Ukazují, které otázky jsou důležité a jak k nim přistupovat. Teorie středního dosahu zpravidla vycházejí z některého z těchto širokých zaměření

14. Soupis zdrojů k prohlubujícímu studiu

Literatura

- Aron, R. *Opium intelektuálů*. Praha: Mladá fronta, 2001.
- Bruce, S. *Sociologie*. Praha: Dokořán 2008
- Bell, D. *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha: Sociologické nakladatelství 1999
- Balon, J. *Sociologická teorie: příběh krize a fragmentace – projekt obnovy a rekonstrukce*. Praha: SLON, 2007.
- Beck, U. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství 1986
- Bauman, Z. *Globalizace, Souvislosti*. Praha: Mladá fronta, 2000
- Bauman, Z. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta, 2004.
- Berger, P.L., Luckmann, T. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK 1999
- Dahrendorf, R. *Moderný sociální konflikt: Esej o politice slobody*. Bratislava: Archa 1991
- Elias, N. *O procesu civilizace*. I. a II. díl. Praha: Argo 2007

Giddens,A. Unikající svět: Jak globalizace mění náš život.Praha: Sociologické nakladatelství 2000
Goffman,E. Všichni hrajeme divadlo. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon 1999
Harrington, A. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006.
Habermas,J. problémy legitimacy v pozdním kapitalismu, Praha: Filozofický ústav AV ČR 2000
Keller,J. Sociologie konfliktu. Brno: MU 1990
Keller, J. *Teorie modernizace*, Praha: SLON, 2007
Luhmann,N. Sociální systémy. Brno: CDK 2007
Lipovetsky, G. *Éra prázdnoty*. Praha: Prostor, 1998
Luhmann,N. Láska jako vášeň. Paradigm lost. Praha: Prostor 2002
Pongs,A. V jaké společnosti vlastně žijeme? Společenské – srovnání. Praha:ISV 2000
Proměny současné sociologie, Praha :AUC, Philosophica et Historica 1994
Petrušek, M. *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2006.
Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Teoretické koncepce a její autoři*. Praha: Karolinum, 2007.
Šubrt, J. (ed) *Soudobá sociologie. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008
Šubrt, J. (ed.) *Soudobá sociologie. Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum, 2008
Šubrt,J., Balon,J. Soudobá sociologická teorie. Praha: Grada 2010
Šubrt, J. (ed.) *Postparsonsovské teorie sociálních systémů*. Praha: Karolinum, 2007